

необхідність чіткого окреслення національного простору, його розвитку й захисту.

Складовою частиною дискурсивного простору Галичини 1860-х років були не тільки реальні, але й уявні "русини польської нації". Як винахід "староруської партії", що формувалася на антипольській і панрусській ідеологічній основі, хоча насправді була тісно пов'язана з польським культурним середовищем, ці віртуальні *gente Rutheni, natione Poloni* наділялися прихованою функцією символізувати внутрішні проблеми Галицької Русі, що виникали у зв'язку з руйнуванням станових соціальних ідентичностей. На "русинів польської нації", стосовно яких утвердився термін "перекинчики", легко переносилися зі староруського боку страхи за майбутнє традиційної культурно-церковної самобутності. У контексті українсько-польського протистояння стереотип "перекинчика" – непримиримого противника окремих від польських руських політичних та культурних осередків і програм – міг означати слабкість цих організацій чи проєктів і вказувати на потребу консолідації руських національних сил задля чіткого поділу галицького суспільства за етнічною ознакою.

THE IDEA OF POLISH-UKRAINIAN UNION AND "RUTHENIANS OF POLISH NATION" IN THE ETHNO-POLITICAL DISCOURSE OF GALICIA, 1859–1869

Mar'ian MUDRYI

The Ivan Franko National University of L'viv, the Chair of Contemporary Ukrainian History

Debates on character and historical role of the Lublin Union of 1569 that culminated in the 1860s contributed to the development in Galicia active public milieu with double (Ukrainian-Polish) national consciousness (*gente Rutheni, natione Poloni*). These debates covered a wide range of questions (e. g. use of Ukrainian language, achievement / maintenance of national unity under foreign rule, political status of Galicia), gradually shaping spectrum of the modern Ukrainian-Polish relations. Specifically in the 1860s, Galician public opinion was concerned not only with the real "Ruthenians of Polish nation" but also with the imagined ones. As an invention of the "Old-Ruthenian party" whose ideology, despite its close relations with Polish cultural milieu, was formed on the anti-Polish and pan-Russian basis, these imagined "Ruthenians of Polish nation" reflected the internal problems of Galician Rus' that arose following disintegration of the old class identities. From the other side, they acted as some mediators between Polish and Ukrainian national movements. Being subjected to criticism from the both sides they stimulated intellectual and social-political activities by both the Poles and Ukrainians.

Key words: Galicia, Ukrainian-Polish relations, "Ruthenians of Polish nation", Polish-Ukrainian union.

Стаття надійшла до редколегії 22.01.2005
Прийнята до друку 23.06.2005

УДК 94 : 329.17'ДЕМ (477.85/86 = 162.1) "19"

ПОЛЬСЬКІ НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИ ТА УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Олена АРКУША

Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, відділ новітньої історії

На зламі ХІХ–ХХ століть польська націонал-демократія увійшла в число провідних політичних ідеологій у підавстрійській Галичині. Націонал-демократія формувалась як загальнопольський політичний напрям, представники якого відстоювали першорядність національних інтересів і солідаризму, утверджували категорії модерної нації і наголошували на природному характері міжнародних конфліктів. Передумовою утвердження польської націонал-демократії в Галичині стало спрямування її програмних положень проти українського руху, що одночасно відігравав роль загрози національним інтересам і об'єкту польської експансії. Ендеки в Галичині сприяли чіткому формулюванню основних пунктів українсько-польського суперництва, наполягали на відмові від ідеї про нерозривну єдність "двох братніх народів" і визнанні в українському русі міцніючого конкурента. Роль українського питання у формуванні польської націонал-демократії в Галичині переконливо доводить тісну взаємозалежність ідеологій українського і польського національних рухів на початку ХХ століття.

Ключові слова: Галичина, польські націонал-демократи, український національний рух, Львів, С. Гломбінський, С. Грабський, Я. Гв. Павліковський.

Занадто сильно лунало на всіх українських вічах гасло "Ляхів за Сян" (зі спогадів Станіслава Грабського).

Час покінчити з фантазіями. Той буде найкращим поляком, а водночас і найцивілішим приятелем русинів, хто матиме відвагу сказати, що поляки й русини, спершились один на одного, ніколи не підуть разом уперед (з газети "Slowo Polskie", 1907 р.).

Від початків формування польської націонал-демократії в українській публіцистиці та історіографії утвердився негативний образ цього угруповання як "націоналістичного", "шовіністичного", "антиукраїнського". Українська історіографія вже понад сто років вперто не завдає собі труднощів увійти в логіку аргументів і дій польської ендеції, що дозволило б у вирішеній історією полеміці оперувати не голосливими звинуваченнями, а вдатися до глибшого аналізу "рацій стану" обох сторін. Його вихідним пунктом має стати чітке розуміння того, що польська націонал-демократія не була маргінальним явищем, яким можна знехтувати в дослідженнях з новітньої історії України, а найвпливовішою

у свій час політичною силою, яка, звернувшись до польського суспільства з гаслами першорядності національного інтересу і національної солідарності, дала адекватну відповідь на суспільні очікування поляків, сприяла подоланню партикуляризму в польському русі, пов'язаному з приналежністю території Польщі до різних держав, створила ідеологію, що співдіяла з подібними процесами в інших європейських народів, була важливим етапом у формуванні модерних націй і передднем "націоналізмів" ХХ ст. Поява та діяльність такої політичної сили поряд з українцями, а в Галичині – у щоденному зіткненні з ними, не могли не здійснити потужного впливу на український рух, що на зламі ХІХ–ХХ ст. значною мірою розвивався за законами протидії й наслідування.

Польська націонал-демократія зламу ХІХ–ХХ ст. залишила обширну публіцистичну й наукову спадщину, вивчення якої в проєкції на українське питання вимагає не одного дослідження. Націонал-демократія, особливо на початках, була партією міської інтелігенції з характерним для неї доволі високим рівнем освіти, знанням західних доктрин і схильністю до вільнодумства. (Так, у Львові чільні представники польської націонал-демократії були професорами Львівського університету.) Ідеологічні конструкції націонал-демократів були аж ніяк не примітивними, виводилися з широкого спектру історичних, філософських, економічних та інших знань, якими могли похвалитися далеко не всі тогочасні українські політики. Публіцистика ендеків для українців цікава насамперед як погляд сусіда на український рух. Без сумніву, звичною практикою польських націонал-демократів у Галичині було перебільшення недоліків українців задля маніпулятивного вивіщення на їх тлі польських чеснот. Однак нерідко в роздумах ендеків про українців можна знайти й раціональне зерно. Обов'язком українського дослідника є не приховування невідгнаних чи непримених для українців моментів, а їх спокійний розгляд, що сприятиме об'єктивнішому трактуванню досягнень і невдач української політики.

У сучасній польській історіографії є кілька ґрунтовних монографій про націонал-демократію. Найважливішими для даної статті є дослідження Адама Вонтора про діяльність польської націонал-демократії в Галичині до 1918 р.¹ Його робота, написана на широкій джерельній базі (тогочасна польська преса і ряд ключових архівних збірок націонал-демократичних діячів), головним чином відтворює діяльність польських ендеків у Галичині (організаційні аспекти, парламентська праця тощо) з дещо меншим наголосом на ідеології. У дослідженні є чимало згадок про українців, однак як окрема проблема українське питання не розглядається. Політичні думці польської націонал-демократії присвячені праці Романа Вапіньського, який зосередився на загальнопольській

¹ *Wątor A.* Działalność Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze austriackim do roku 1914. Szczecin, 1993. Ця робота, доповнена автором розділом про діяльність польської ендеції в роки Першої світової війни, стала основою іншого видання: *Wątor A.* Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku. Szczecin, 2002.

ідеології ендеків і розглянув галицьку ситуацію крізь її призму². Ідейна конфронтація між краківським консерватизмом і націонал-демократією на початку ХХ ст. стала предметом дослідження Міхала Яскульського³. Його праця носить політологічний характер, і українське питання займає в ній незначне місце. Знання про діяльність лідерів націонал-демократії в Галичині суттєво доповнюють біографії Яна Людвіка Поплавського авторства Терези Кулак⁴ і Станіслава Грабського, яку написав Вітольд Войдило⁵. Трактування українських проблем окремими діячами ендеції відображене також у низці статей⁶. Спільною рисою польських досліджень поки що залишається дуже приблизна орієнтація в історії українського руху, що позначається на розумінні їхніми авторами тих дій польських націонал-демократів, які були реакцією на вчинки українців. У сучасній українській історіографії чи не єдиним дослідником, що виявив інтерес до польської націонал-демократії, є Юрій Михальський⁷.

У даній статті авторка поставила перед собою кілька завдань. По-перше, з огляду на відсутність в українській історіографії інформації про польське Сторонництво національної демократії (*Stronnictwo Demokracji Narodowej*; далі – СДН) у Галичині, стисло підсумувати доробок польських істориків про його організацію, лідерів, діяльність, ідеологію. Тези польської історіографії доповнені матеріалами з архіву Яна Гвальберта Павліковського (голова СДН у 1907–1915 рр.), що були відкриті для доступу дослідникам у Відділі рукописів Ягеллонської бібліотеки в Кракові 2003 року і ще не вводилися до наукового обігу. По-друге, проаналізувати погляди польських націонал-демократів на українське питання, українсько-польські відносини і розвиток національного конфлікту в Галичині. Основою джерельної бази тут стали публікації органу ендеків часопису "Słowo Polskie" (за 1903–1914 рр.), що відіграв помітну роль у формуванні політичного клімату в провінції. По-третє, розглянути заходи ендеків, спрямовані на зрив можливих українсько-польських домовленостей у Галичині. У цій частині роботи використано матеріали Я. Гв. Павліковського, спогади і кореспонденцію галицького намісника в 1908–1913 рр. Міхала

² *Wapiński R.* Narodowa demokracja (1893–1939). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980; *Wapiński R.* Roman Dmowski. Lublin, 1988.

³ *Jaskólski M.* Konserwatyzm – nacjonalizm. Studia nad konfrontacjami ideowymi konserwatyzmu krakowskiego i demokracji narodowej przed 1914 r. Kraków, 1989.

⁴ *Kulak T.* Jan Ludwik Poplawski 1854–1908. Biografia polityczna. Wrocław, 1994.

⁵ *Wojdyło W.* Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna. Toruń, 2003.

⁶ *Koko E.* Franciszek Rawita-Gawroński a wczesnośredniowieczna Ruś i jej relacje z Polską. Problemy wybrane // Problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dla Profesora Przemysława Hausnera. Poznań, 2002. S. 85–89; *Kowalczyk A.* Stanisław Głabiński wobec kwestii ukraińskiej w latach 1902–1939 // Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur. Zbiór studiów pod redakcją Romana Wapińskiego. Gdańsk, 2001. Cz. II. S. 163–176; та інші.

⁷ *Михальський Ю.* Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ ст. (1902–1914). Львів, 2002.

Бобжинського, чий дописувачі з числа краківських консерваторів приділяли велику увагу політичним дискусіям з націонал-демократами. Важливу роль при написанні статті відіграли спогади галицьких лідерів ендеції Станіслава Гломбінського і С. Грабського. Врешті, ключове завдання, яке ставила перед собою авторка, полягає у відтворенні системи аргументів польських націонал-демократів, яку вони створили і якою послуговувалися стосовно українців, у з'ясуванні того, що нового вони сказали польській громадськості про українців і чи насправді всі дії та заяви ендеків мали однозначно негативний зміст і наслідки для українців.

* * *

Організація, політична діяльність і лідери. Польська націонал-демократія почала формуватися на зламі 1880–1890-х років на території Королівства Польського в умовах посилення антипольської політики російського царизму, а також під впливом германізації прусським урядом польського населення на Познанщині. Її ідеологи (Ян Людвік Поплавський, Роман Дмовський, Зигмунт Баліцький) звернулися до поляків з гаслами першорядності національного інтересу і його чужинності щодо інших націй. Організаційними осередками ендеції стали реорганізовані в 1893 р. Національна ліга (*Liga Narodowa*) і Союз польської молоді “Зет” (*Związek młodzieży polskiej “Zet”*). Початки польської ендеції в Австро-Угорщині були пов’язані з появою в першій половині 1890-х років політичних емігрантів з Королівства Польського. Спершу вони зосереджували увагу на підросійській частині Польщі. Однак попри початкове небажання варшавських діячів втручатися в місцеві проблеми, Галичина все ж відіграла неабияку роль у розвитку польської націонал-демократії, передусім завдяки можливостям вести політичну діяльність легально. Саме тут майже десять років (у 1895–1902 рр. – у Львові, у 1902–1903 рр. – у Кракові) виходив орган ендеції “Przegląd Wszepolski”, на шпальтах якого викристалізувалась ідеологія напрямку; у Львові (згодом у Кракові) в цей час розмістився керівний центр національної демократії, а в 1902–1903 рр. були вперше видані твори, що обґрунтовували польський націоналізм – “Думки новочасного поляка” Р. Дмовського і “Національний егоїзм та етика” З. Баліцького.

Період зі середини 1890-х років до початку ХХ ст. став для ендеції часом “вростання” в політичне життя Галичини, пошуком свого місця серед інших сил⁸. Ендекам було нелегко утвердитися в політичному спектрі провінції, де кілька десятиріч діяли і ділили сфери впливу легальні угруповання. Однак, зростання популярності ендеції, зокрема у Львові, виявилось “вражаюче швидким”⁹. Це свідчило, що націонал-демократична ідеологія не була штучно

⁸ Wątor A. Działalność Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego... S. 6.

⁹ Wysocki A. Sprzed pół wieku. Kraków, 1974. S. 208.

привнесеною до Галичини, а відповідала місцевим настроям. За визнанням С. Гломбінського, лідери загальнопольської ендеції, з’явившись у Галичині, знайшли в його особі сформованого однодумця, хоча раніше він не здогадувався про їхнє існування¹⁰. Про близькість націонал-демократичної ідеології принаймні частині галицьких демократів свідчить той факт, що С. Гломбінський переконував їхнього лідера Тадеуша Романовича, аби його угруповання прийняло назву й ідеологію націонал-демократії¹¹. Найбільше прихильників націонал-демократи знайшли в середовищі східногалицької шляхти, яка сподівалася використати їх ідеологію в боротьбі з українським рухом. Але всі їхні спроби поширити свій вплив на лядовців залишилися безуспішними.

На початку ХХ ст. польським національно-демократичним рухом у Галичині керував Крайовий комітет Національної ліги. Діячі Національної ліги вважали першочерговим завданням ідеологічну пропаганду серед широких верств, тому не поспішали з організаційним оформленням. Зі зламу ХІХ–ХХ ст. ендеки зосередили зусилля на роботі в численних культурно-просвітніх і економічних інституціях, які здебільшого зосереджувалися в Східній Галичині. У 1897 р. вони заснували Видавничий союз (*Związek Wydawniczy*), у 1898 р. – Науково-літературний союз (*Związek Naukowo-Literacki*), у 1902 р. – Школу політичних наук (*Szkola Nauk Politycznych*). Важливим успіхом “Зету” стало здобуття контролю над найбільшою польською студентською організацією Львова – Академічною читальнею (*Czytelnia Akademicka*). Популярними були ідеї ендеції серед польських “Соколиків”, у Товаристві народної школи (*Towarzystwo Szkoły Ludowej*), у сільськогосподарських гуртках (*Kółka Rolnicze*), звідки вони витісняли лядовців, у промислових і кредитних інституціях, а також у ряді товариств, якими керували східногалицькі консерватори¹². Важливу роль у поширенні націонал-демократичної ідеології відіграло перебрання ендеками в 1902 р. контролю над часописом “Słowo Polskie”, що входив до числа найпопулярніших у Галичині (у 1905 р. його наклад становив 20 тисяч примірників).

Стрімке утвердження ендеції в політичному житті Галичини відбулося під час так званої “акції Владзімежа Козловського” 1902–1903 років, що стала відповіддю східногалицьких поляків на радикалізацію українського руху та мала на меті посилення їх організації, піднесення національної свідомості й інституалізацію національного життя поляків. Ініціаторами акції були східногалицькі консерватори, однак її справжніми ідеологами й організаторами

¹⁰ Głubiński S. Wspomnienia polityczne. Pelpin, 1939. S. 72.

¹¹ Ibid. S. 30. Про ці переговори С. Гломбінський писав: “Помилковою є інформація одного з львівських часописів, нібито в. п. Романович виступив проти моєї ідеї реорганізації демократичного стороництва на широкі підставах. Навпаки, в. п. Романович разом із головою стороництва п. Райським були в мене, визнали потребу, як висловився в. п. Романович, “ревізії демократичної програми.” (Wybory do Sejmu // Słowo Polskie. Lwów, 1904. Nr 434. 15 września).

¹² Wątor A. Działalność Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego... S. 14–18.

виявилися ендеки¹³. Їх роль була влучно окреслена в обіжнику Народного комітету Української національно-демократичної партії (далі – УНДП): “Всеполяки надають тон – шляхтичі виконують – др Козловський організує боеві сили” (1903 р.)¹⁴. Акція стала важливим етапом у прийнятті частиною східногалицької шляхти націонал-демократичної ідеології. Активні дії ендеків дозволили їм претендувати на лідерство в галицькій політиці. Визнаючи це, газета “Діло” в 1903 р. писала: “Зайнстановавши ся “під Кавками”, новий курс польської тактики супроти Русинів хоче захопити всі рішачі становища в польській політиці. І коли-б навіть се поки що єму не вдало ся, то мабуть владсть ся незабаром, бо – як показують всі признаки – всепольські впливи в польських кермуевичих кругах зростають”¹⁵. Зміцненню позиції ендеків у Галичині сприяла підтримка намісників Леона Пінінського (1898–1903) й Анджєя Потоцького (1903–1908).

Організаційне оформлення СДН у Галичині припало на 1904–1905 рр. Місцеві мережі створювалися на основі груп Національної ліги й осередків згаданих товариств. Територіально вони обіймали Львів, Краків і деякі повіти Східної Галичини¹⁶. У цей час у Галичині налічувалося кілька сотень членів СДН, і “це були переважно люди з великими впливами”¹⁷, серед яких виділялася польська інтелігенція Львова. Свідченням її симпатій до ендеції стало обрання у вересні 1904 р., по смерті Т. Романовича, депутатом Галицького сейму у Львові С. Гломбінського, який набрав утричі більше голосів від свого суперника¹⁸. “*Slowo Polskie*” амбітно назвало перемогу С. Гломбінського логічною заслугою “напряму, який виразно й поважно зазначився в публічному житті краю”¹⁹. У розпалі організаційної роботи Р. Дмовський, З. Баліцький, а дещо пізніше й Я. Л. Поплавський у зв’язку з початком російської революції виїхали до Королівства Польського. СДН у Галичині опинилося під контролем місцевих діячів, провідну роль серед яких відіграв С. Гломбінський²⁰. Організаційне

¹³ Докладніше про акцію В. Козловського див.: Аркуша О. Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку ХХ ст.: Акція Владзімежа Козловського 1902–1903 років // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 268–314.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 372 (Охримович Володимир), оп. 1, стр. 14, арк. 7 зв. (Обіжник Народного комітету УНДП, 28 лютого 1903 р.).

¹⁵ Інстановане нового курсу // Діло. Львів, 1903. Ч. 97. 2 (15) травня.

¹⁶ *Wątor A. Działalność Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego...* S. 91.

¹⁷ *Wojdyło W. Stanisław Grabski...* S. 181.

¹⁸ *Wybory do Sejmu // Slowo Polskie*. 1904. Nr 436. 16 września.

¹⁹ *Kandydatura Głabińskiego // Slowo Polskie*. 1904. Nr 422. 7 września.

²⁰ С. Гломбінський (1862–1941), народився в містечку Сколе в Східній Галичині, в сім’ї Яна Гломбінського, державного службовця й учасника повстання 1846 року. Його дитинство і юність проходили в різних містечках Східної Галичини, яка мала в його очах “виразно польський характер”, а атмосфера в родині й товариському оточенні була “наскрізь національна” (*Głabiński S. Wspomnienia polityczne*. S. 10–12). С. Гломбінський навчався на юридичному факультеті Львівського університету, здобув ступінь доктора права, а невдовзі почав викладати в університеті суспільну економію (був наступником Леона Білінського), у 1908–1909 рр. був ректором Львівського університету. Автор ряду наукових праць з економіки, права, фінансів, статистики.

оформлення СДН завершилося на II з’їзді у Львові 8–9 грудня, 1905 р. З’їзд ухвалив програму і засади організації СДН, обрав Головний комітет у складі: С. Гломбінський (голова), Я. Гв. Павліковський, Леонард Тарнавський (заступники), Ернест Адам, Станіслав Баль та інші²¹.

Згідно із засадами організації СДН, його членом міг стати кожен поляк, який погоджувався з програмою, сплачував членські внески і виконував вказівки партійного керівництва. Організація СДН спиралася на інститут довірених осіб, первинні осередки – кола й об’єднання кіл – комітети (останні створювалися, коли число членів кола досягало 20 осіб). Керівним органом СДН був з’їзд, який обирав на три роки Головний комітет у складі 15 осіб²². Завдання повітових комітетів СДН визначалося як “постійна акція в напрямі оборони національних інтересів на всіх полях публічної діяльності”. З цієї метою повітові комітети мали використовувати діючі національні товариства, по можливості встановлюючи над ними контроль, а також засновувати нові, дбати про утвердження національної свідомості й солідаризму всіх поляків, засновувати костьоли й каплиці, наглядати за виборами, дотриманням конституційних прав і парцеляцією землі, виступати в ролі посередника між населенням і владою²³. Організаційні засади СДН майже

Політичну діяльність розпочав у 1890 р. як заступник редактора “*Gazety Narodowej*”, був співзасновником і активним діячем ряду польських товариств. Депутат Львівської міської ради, Державної Ради (1902–1918), Галицького сейму (1904–1918), у 1907–1911 рр. – голова Польського кола в австрійському парламенті, у 1911 р. – австрійський міністр залізниці. У Польській державі був депутатом сейму і сенату, де очолював націонал-демократичні клуби (*Galos A. Głabiński Stanisław // Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1959. T. VIII. Zesz. 36. S. 102–105; *Stanisław Głabiński o ustroju państwa Polskiego i parlamentarystyce / Wstęp, wybór i opracowanie Jerzy Kornaś*. Warszawa, 1999). Родинне життя С. Гломбінського складалося невдало. У 1895 р. він одружився зі значно молодшою від себе Марією Задурою. На початку ХХ ст. родина взяла на виховання кільканадцятирічну дівчинку Станіславу, а в 1924 р. народився син Станіслав. Дружина С. Гломбінського страждала важкими психічними розладами і в 1926 р. померла. “Це одруження, – стверджував їх син, – безперечно не належало до вдалих. Знаю це радше з пліток, бо батько мовчав, як заклятий”. С. Гломбінський-молодший, фаховий журналіст, дослідив останні дні життя свого батька. Після приходу радянської влади С. Гломбінський спробував емігрувати до Румунії, однак був заарештований і засуджений до восьми років ув’язнення. 14 серпня 1941 р. він помер у лікарні в Харкові (раніше польські дослідники датували смерть С. Гломбінського 1943 р. і не знали її обставин). Про свого батька С. Гломбінський-молодший писав: “З інших джерел, найчастіше з тогочасних спогадів, я вчитав, що він був нечувано амбітним, рішучим і навіть впертим. Можливо, але лише в справах, що стосувалися політики й Польщі. У приватному житті цього ніколи не було. Навпаки, він був виразно лагідний, толерантний і ліберальний. Ніколи не підвищував голос, дуже рідко дратувався, натомість був надзвичайно працьовитим. [...] Батько був одним із небагатьох, хто, стартуючи в Галичині з верстви вбогої “напівінтелігенції”, дійшов до становища, на яких міг би заповнити собі справжній достаток без правопорушень, а порушуючи право – справжнє багатство. Ніколи цього не зробив” (*Głabiński S. W cieniu ojca*. Warszawa, 2001. S. 18–19 etc.).

²¹ *Wątor A. Działalność Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego...* S. 92–93.

²² *Ibid*. S. 99–100.

²³ *Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (далі – BJ), oddział rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 356 / 03, k. 539–542 (Instrukcja powiatowych komitetów organizacji narodowej, 1909 r.).*

щороку зазнавали змін у напрямі зміцнення структури, вдосконалення партійної вертикалі, чіткішої регламентації складу і відносин між місцевими осередками, налагодження взаємодії між партійним керівництвом і депутатами СДН. Так, у 1907 р. до керівних органів СДН було введено Організаційну комісію в складі п'яти осіб з доволі широкими повноваженнями (заснування сільських і міських кіл, організація комітетів, затвердження довірених осіб і призначення делегатів на місця, нагляд над пресою СДН, участь у переговорах з депутатськими групами тощо)²⁴. Згідно зі статутом 1909 року, організація СДН спиралася на інститут довірених осіб, делегатів Організаційної комісії, кола, з'їзди, комітети. Статут чітко регламентував ієрархію низових організацій – від кіл у громадах і містах до окружних з'їздів, що об'єднували кілька повітів. На повітові комітети покладалося завдання наглядати за діяльністю органів повітової влади і формувати громадську думку в дусі програми СДН. З'їзд СДН мав відбуватися щороку й обирати Головний комітет у складі 70 осіб, куди також входили сеймові й парламентські депутати СДН²⁵. У 1904–1914 рр. у центральних керівних органах СДН працювали 144 особи, у тому числі 53 були членами Національної ліги, а 88 представляли Східну Галичину²⁶.

С. Гломбінський схилився до моделі “інтелігентної” партії, яка б зосереджувалась на парламентській діяльності. У роботі II з'їзду СДН брали участь 173 делегати, а загальна кількість членів СДН напередодні парламентських виборів 1907 року не перевищувала 400 осіб²⁷. Зміни в організаційній політиці СДН пов'язані з іменем керівника Організаційної комісії і заступника голови СДН С. Грабського²⁸. Обійнявши організаційне керівництво

²⁴ *Wątor A.* Narodowa Demokracja... S. 102.

²⁵ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 357 / 03, k. 913–925 (Projektowane zmiany w Statucie Organizacyjnym Stronnictwa Demokracji Narodowej), 929–941 (Projekt Statutu Organizacyjnego Stronnictwa Demokracji Narodowej). Проект був ухвалений на з'їзді СДН 7 січня 1909 р.

²⁶ *Wątor A.* Narodowa Demokracja... S. 105.

²⁷ *Ibid.* S. 107.

²⁸ С. Грабський (1871–1949), народився в Борові, навчався на природничому факультеті Варшавського університету. Політичну діяльність розпочинав як соціаліст. На початку ХХ ст. переїхав у Галичину, спершу до Кракова, а в 1905 р. – до Львова, де обійняв посаду професора Рільничої академії в Дублянах і референта рільництва при Крайовому відділі, а за кілька років – кафедру суспільної економії у Львівському університеті. Наприкінці 1905 р. вступив до Національної ліги, що стало логічним підсумком його контактів з Р. Дмовським і З. Баліцьким; представляв Галичину в Центральному комітеті Національної ліги. Підтримував орієнтацію на Росію і в цьому напрямі активно працював напередодні та під час Першої світової війни. Брав активну участь у мирних переговорах і відіграв не останню роль у визначенні кордонів Польської держави. Був депутатом польського сейму, у 1923 р. – міністром віровизнань і публічної освіти. У 1930-х роках відійшов від активного політичного життя і зосередився на публіцистиці. У 1939 р. був заарештований у Львові, але в 1941 р. вийшов на волю і дістався до Лондона, де співпрацював з польським урядом і наполягав на його порозумінні з радянським керівництвом, у 1944 р. брав участь у переговорах з Йосифом Сталіним, був учасником Потсдамської конференції. Останні роки життя провів у Польщі, працював на юридичному факультеті

СДН, С. Грабський узяв курс на стрімке зростання кількості його членів, залучення селянства, молоді²⁹; він прагнув “так організувати сторонництво, щоб воно змогло працювати самостійно, силою локальних чинників, бо неможливо, щоб уся робота сторонництва спиралася на одну людину”³⁰. Активність Організаційної комісії зросла після парламентських виборів 1907 року, які, на думку лідерів СДН, продемонстрували національну загрозу для поляків у Східній Галичині. У жовтні 1908 р. число членів СДН лише у Львові сягнуло 520 осіб, в інших галицьких містах – 763 осіб; крім цього діяло 386 селянських кіл³¹. За твердженням С. Грабського, станом на 1909 рік “лави сторонництва зросли в сорок разів, з 400 членів під час парламентських виборів до майже двадцяти тисяч. Це було заслугою численного грона провінційних діячів, які чудово поєднували партійно-політичну працю із суспільно-культурною і самоврядною”³². С. Грабський також контролював політичний зміст часопису “Słowo Polskie”. Діяльність С. Грабського забезпечила йому провідні позиції в СДН, але, з іншого боку, сформувала доволі широкую опозицію, яка звинувачувала його в захопленні влади. Позиції С. Грабського в СДН посилювалися з огляду на його впливове становище в Національній лізі, тоді як С. Гломбінський, будучи прихильником легальної політики поляків в Австро-Угорщині і противником проросійської орієнтації, вступати до Ліги категорично відмовлявся. Конфлікти в СДН знаходили вияв у неодноразових спробах С. Грабського відійти від партійного керівництва. Таку заяву він зробив, наприклад, наприкінці 1909 р.: “шарпатись аж до остаточного вичерпання своїх сил у виконавчому комітеті з

Варшавського університету. Двічі був одружений. З першою дружиною Людмилою Рожен (походила з України, була сестрою польського генерала) мав п'ятеро дітей. Судячи зі спогадів С. Грабського, дружина з розумінням ставилася до його політичної активності, вирішувала всі побутові проблеми, а також мирилася з величезними фінансовими видатками на громадську діяльність, які сягали близько половини його зарплатні. З цього приводу С. Грабський писав: “Весь тягар моєї так званої ідейної жертвованості несла насправді дружина. Я мав вікові успіхи, оплески натовпів, майже диктаторську владу в галицькому Національно-демократичному сторонництві, а почуття влади кожному – особливо в молодому віці – дає багато задоволення, натомість моя дружина мала постійні нестачі у своєму домашньому бюджеті, примус постійного зниження життєвого рівня свого й дітей і важку фізичну працю” (*Grabski S.* Pamiętniki / Do druku przygotował i wstępem opatrzył Witold Składowicz. Warszawa, 1989. T. I. S. 231). Після смерті першої дружини С. Грабський у 1916 р. одружився вдруге зі Зофією Смоліківною, яка виконувала в СДН кур'єрські функції; подружжя мало двох дітей. Про С. Грабського див.: *Wereszycki H.* Grabski Stanisław // *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1960. T. VIII. Zesz. 39. S. 519–524; *Wojdyło W.* Stanisław Grabski...

²⁹ *Wojdyło W.* Stanisław Grabski... S. 181.

³⁰ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 356 / 03, k. 657 (лист С. Грабського до Я. Гв. Павліковського, 4 листопада 1909 р.).

³¹ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie (dари – Biblioteka PAN i PAU w Krakowie), oddział rękopisów, rkps 7817 (Materiały do dziejów Narodowej Demokracji w Galicji 1905–1918. Centrala Lwowska), k. 1–2 (лист-звернення Організаційної комісії СДН за підписом С. Грабського, жовтень 1908 р.).

³² *Grabski S.* Pamiętniki. T. I. S. 206.

обструкцію, нездатно до нічого поза творення перешкод кожній сміливішій ініціативі – не бачу жодної рації”³³. Нову спробу відставки С. Грабського здійснив після парламентських виборів 1911 року, ствердивши, що почуває себе людиною “вичерпаною”, прагне відмежуватися від звинувачень у диктаторських повноваженнях, а також розуміє, що “вся нехті до сторонництва” зосередилася на його особі³⁴. Однак практичних наслідків ці заяви не мали.

У 1907 р. у зв'язку з обранням С. Гломбінського головою Польського кола в Державній Раді новим керівником СДН (до 1915 р.) став Я. Гв. Павліковський. Найважливіші рішення в СДН ухвалював тріумвірат С. Гломбінського, С. Грабського і Я. Гв. Павліковського. На тлі перших двох яскравих політиків постать Я. Гв. Павліковського залишалася дещо в тіні³⁵, і його діяльність ще потребує спеціального дослідження. З огляду ж на численні згадки про “диктаторські” повноваження С. Грабського важливою є теза, що Я. Гв. Павліковський не був лише “малованим головою”, а, навпаки, без зайвого розголосу міцно утримував управління, користувався в середовищі ендеків авторитетом³⁶.

³³ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 356 / 03, k. 659 (лист С. Грабського до Я. Гв. Павліковського, 4 листопада 1909 р.).

³⁴ Ibid. Przyb. 358 / 03, k. 1321–1324 (лист С. Грабського до Я. Гв. Павліковського, 1911 р.).

³⁵ Я. Гв. Павліковський (1860–1939), народився в маєтку в Медіці в аристократичній родині Мечислава Павліковського і Хелени з Дзедушицьких. Його батька, учасника польського повстання 1863 року, співзасновника часопису краківських демократів “Nowa Reforma”, письменника й літературознавця сучасники зараховували до “найпалкіших і найвидатніших діячів свого часу” (Karolczak K. Dzieduszycy. Dzieje rodu. Linia poturzycko-zarzecka. Kraków, 2000. S. 100). М. Павліковський був ідейним опонентом краківських консерваторів, у своїх поглядах поєднував ідеологію демократів і східногалицьких консерваторів (Tyrowicz M. Pawlikowski Mieczysław // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. T. XXV. Zesz. 106. S. 460–463). Я. Гв. Павліковський навчався в гімназії св. Анни в Кракові, згодом студіював філософію і право в Краківському та Віденському університетах, здобув ступінь доктора права; вивчав також економіку й рільництво. Управляв чималими родинними маєтками на Перемишльщині, Самбірщині й Мостищині. Аристократичне походження й замогильність вирізняли Я. Гв. Павліковського з-поміж інших лідерів ендеції. У 1891–1904 рр. обіймав кафедру суспільної економії в Рільничій академії в Дублянях. Був одним із керівників Школи політичних наук, у 1898–1914 рр. – головою Науково-літературної спілки, що сприяло поширенню ендецьких впливів серед польської інтелігенції. Автор багатьох літературознавчих праць, зокрема про містицизм у творчості Юліуша Словацького, за які був іменований дійсним членом Академії знань у Кракові. У 1902 р. вступив до Національної ліги, з 1905 р. був членом її Центрального комітету. Як голова СДН докладав чимало зусиль, щоб запобігти розколу угруповання через протиріччя між австрофільською і русофільською орієнтаціями. У період Першої світової війни та в міжвоєнні роки займався головою культурно-освітньої і науковою працею в галузі літературознавства й охорони природи. У 1921 р. передав багату збірку рукописів і книг Павліковських Бібліотеці Оссолінських у Львові. Був одружений з Вандою Абрамович, яка допомагала йому в науковій роботі, мав чотирьох дітей. Я. Гв. Павліковський “був від природи малослівний і вмів уважно вислуховувати інших, відзначаючи здатністю ясно синтезувати найзаплутаніші дискусії”. Помер 5 березня 1939 р. у Львові, похований у Закопаному (Brzozowski S. M., Skret R. Pawlikowski Jan Gwalbert // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. T. XXV. Zesz. 106. S. 437–444).

³⁶ Wqtor A. Narodowa Demokracja... S. 106.

Важливою сферою політичної діяльності націонал-демократів була парламентська робота в Державній Раді і Галицькому сеймі. Функціонування парламентських груп ендеції доволі чітко регламентувалося в організаційних документах СДН, що забезпечували керівництву сторонництва значний вплив на парламентські групи й запобігали перетворенню останніх у самостійний політичний чинник. (Для порівняння: конфлікти між керівництвом, парламентськими групами і органами УНДП у цей період були звичним явищем.) У статуті сеймової (парламентської) групи СДН 1908 року передбачалося, що її голова повинен обиратися з-поміж членів Головного комітету; лише голова міг вести переговори з іншими фракціями, однак група мала право апелювати до Головного комітету. Поточний нагляд за діяльністю групи здійснював Виконавчий комітет СДН, який у порозумінні з президією міг ухвалювати політичні рішення, а в разі виникнення між ними суперечки остаточно ухвалу приймав Головний комітет. Сеймова (парламентська) група СДН могла самостійно вирішувати лише тактичні питання, що не зачіпали політичних інтересів СДН³⁷. Організаційні документи СДН пізнішого часу прирівнювали депутатські групи до виконавчих органів сторонництва. Голова СДН отримував право скасовувати рішення парламентських груп, якщо вони суперечили програмі й ухвалам з’їзду сторонництва. До депутатських груп СДН могли належати і члени інших партій чи позапартійні, але лише з правом дорадчого голосу³⁸.

Найбільшим успіхом парламентської політики СДН стало обрання в 1907 р. головою Польського кола у віденському парламенті С. Гломбінського. На парламентських виборах 1907 року, які вперше проходили на засадах загального голосування, СДН здобуло близько 20 % голосів виборців, що можна вважати певним показником їх позицій у галицькому суспільстві. Обрання С. Гломбінського стало можливим завдяки союзу ендеків з ліберал-демократами й утворенню Демократичної унії, що залишила консерваторів у меншості. Голова Польського кола за своїм впливом не поступався галицькому наміснику і міністру для Галичини. С. Гломбінський згадував, що “голова Кола займав у Колі і в парламенті виняткове становище. Він був покликаний вести переговори з урядом і політичними силами, він одночасно був головою всього сеймового Кола, він мав легкий доступ до цесаря і міг бути втаємничений у політичні справи, невідомі Колу й краю”³⁹. У парламенті С. Гломбінський продовжував лінію своїх попередників, що забезпечувала вплив поляків на державну політику і протидіяла втручанням уряду в польсько-український конфлікт. Після призначення на посаду галицького намісника М. Бобжинського, якого підтримали краківські демократи, Демократична унія розпалася; відтак

³⁷ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 356 / 03, k. 543–544 (статут сеймової (парламентської) групи СДН, 1908 р. [чернетка]).

³⁸ Ibid. Przyb. 363 / 03 [у додатку, без пагінації] (Regulamin wykonawczych organów Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego, b.d.).

³⁹ Głabiński S. Wspomnienia polityczne. S. 83.

головування С. Гломбінського в Польському колі було поставлене під сумнів. У результаті парламентських виборів 1911 року консерватори повернули собі головування в колі, а парламентська група СДН, попри здобуття ендеками близько 15 % голосів виборців, суттєво зменшилася. Відтоді в центрі уваги СДН опинився Галицький сейм. У сеймі ендеки до 1912 р. співпрацювали з демократами в клубі сеймової лівиці; у 1912 р. створили власну партійну групу на чолі з С. Гломбінським, обгрунтовуючи необхідність її існування прагненням впливати на переговори з українцями⁴⁰.

З призначенням М. Бобжинського крайова влада відмовилася від підтримки ендеків. Це призвело до сповільнення темпів зростання сторонництва, обмеження його впливів, відтоку частини членів, особливо з числа чиновництва, відходу через ідеологічні розбіжності кількох опозиційних груп. Криза стала особливо помітною після парламентських виборів 1911 року. Позиції СДН у Західній Галичині істотно послабилися, натомість на сході ендеки зберігали популярність завдяки протистоянню з українцями. У 1908–1913 рр. основні зусилля СДН зосереджувалися на боротьбі з політикою М. Бобжинського в українському питанні. На цьому ґрунті ендеки співпрацювали зі східногалицькими консерваторами, зокрема в рамках Національної ради (створена наприкінці 1906 р. на базі Центрального виборчого комітету вона претендувала на роль надпартійного центру) і так званого “антиблоку” (політичного союзу, який утворився на противагу “блоку” намісника та протидіяв виборчій реформі до Галицького сейму на засадах компромісу з українцями). Таким чином відставка М. Бобжинського з посади галицького намісника в 1913 р. цілком лежала у вигідній для ендеків площині. Популярність їхніх ідей серед східногалицьких поляків засвідчила перемога “антиблоку” на виборах до Галицького сейму 1913 року.

Програмні засади. Ідеологія СДН формувалася в руслі тогочасних націоналістичних концепцій, вихідним пунктом яких був “стан загрози” національним інтересам. Ця “загроза” не обов’язково мала конкретно-історичний вияв (втрата незалежності), а розумілася досить широко – як небезпека деградації культурної, мовної чи історичної традиції, як наявність перешкод у реалізації соборницьких устремлінь чи навіть у поширенні національних впливів. В умовах “стану загрози”, що міг мати як реальний, так і привнесений чи інспірований вимір, націоналістична ідеологія пропонувалася як вихід зі стану “оточеної фортеці”, як набір кроків і заходів, що мали визволити потенціал нації для здійснення її завдань⁴¹. Складниками тогочасної націоналістичної ідеології були: антиіндивідуалізм, важливість економічних інтересів, визнання міжнародних конфліктів нормальним явищем та антираціоналізм, що спирався на міф народу, котрий усвідомив своє виняткове становище, свій

⁴⁰ Wałtor A. Narodowa Demokracja... S. 257.

⁴¹ Jaskólski M. Konserwatyzm – nacjonalizm... S. 52–53.

месіанізм⁴². Першим об’єктом критики польських націонал-демократів стала концепція “потрійного лоялізму”, що за декілька десятиріч міцно утвердилася в польській політиці й перешкоджала ідейній єдності польського руху. Ендеки запропонували протиставити політиці співпраці (“угоди і космополітизму”) з чужими урядами так звану “дійову оборону” перед державною владою й іншими національними спільнотами⁴³. Звільнення народу не розглядалось у категоріях менш чи більш обмеженої політико-правової суверенності, а передусім через усвідомлення окремішності політичних, економічних і культурних інтересів, необхідності щоденної боротьби за них, з огляду на що суспільство мало складатися з активних одиниць⁴⁴.

Програма СДН в Австро-Угорщині випливала як з ідейної доктрини загальнопольської націонал-демократії, так і з попереднього політичного досвіду угруповання в Галичині. Її складові частини апробувалися в періодичних органах. Автором проекту програми був Я. Л. Поплавський⁴⁵. У ході організації СДН виникла програмна комісія, що поетапно ухвалювала програму на своїх засіданнях у лютому–квітні 1904 р. Згідно з програмою, СДН було політичним об’єднанням поляків в Австро-Угорській державі, що обстоювало єдність польського народу, його право і здатність до незалежного політичного існування. Своїми завданнями СДН вважало: здобуття для польського суспільства якнайбільшої політичної, економічної і культурної самостійності, всебічний захист польських національних інтересів і розгляд усіх місцевих питань із загальнопольських позицій, залучення всіх верств суспільства до громадського життя. Програма ставила інтереси народу вище від будь-яких станових, корпоративних та інших поділів. СДН прагнуло звільнити “національний польський дух” від інтелектуального копіювання (насамперед німецьких концепцій) і забезпечити його самостійний розвиток на основі польської культури й традиції, підкреслюючи, що народ не може займати лише оборонну позицію, а повинен постійно розширювати сферу застосування “національних сил”. Друга засада СДН – демократизм – базувалася на вірі в силу простого польського люду (*ludu*), у його “здорову душу” і “вроджений національний інстинкт”. Враховуючи дух часу, СДН вважало поступ народних мас першорядним національним інтересом, а також гарантією захисту польських позицій “на кресах”. На думку теоретиків СДН, усвідомлення національних обов’язків приходило до мас населення разом з освітою, громадянськими правами й суспільною діяльністю. У цьому сенсі населення не потребувало “опіки” вищих верств (у чому полягав зміст правління консерваторів), не могло служити об’єктом використання на виборах, а мусило самостійно проходити школу політичного життя в місцевому

⁴² Wapiński R. Narodowa demokracja... S. 16.

⁴³ Dwie metody // Słowo Polskie. 1905. Nr 194. 26 kwietnia.

⁴⁴ Wapiński R. Narodowa demokracja... S. 29.

⁴⁵ Wałtor A. Narodowa Demokracja... S. 92–93.

самоврядуванні й національних організаціях. До першочергових завдань СДН зараховувало моральне оздоровлення політичного клімату, запровадження в політиці відкритості, прозорості та демократизму⁴⁶. Ендеки поєднали романтичне розуміння народу з позитивістською концепцією органічної праці⁴⁷.

Конкретно про українців у першій програмі СДН не йшлося, однак, зважаючи на охоплену діяльністю СДН територію, саме їх стосувалася частина програми про “елементи чужі чи байдужі до нашої національної справи”. Щодо них СДН пропонувало керуватися діючим законодавством, польською історичною традицією, принципами добросусідства і толерантності, водночас зміцнюючи “цивілізаційні здобутки” поляків. У разі недоброзичливого ставлення “чужих елементів” до польської справи СДН мало намір “відкидати замахи на наші національні й цивілізаційні інституції”, а також захищати права польського населення там, де воно перебувало в національній меншості⁴⁸. Ендеки розкритикували уявлення про польську проблему як справу всіх підкорених народів центральноєвропейського регіону, з чого випливав висновок про необхідність спільної боротьби. Вони звернули увагу на природний характер національних конфліктів, на те, що політика кожної нації щодо інших є експансіоністською, прагне до загарбання чи повернення території⁴⁹. Тому ендеки пропонували відмовитися від сентименталізму, закликів до братерства й об’єднання різних національних груп на демократичній платформі та дбати винятково про власні національні інтереси. Їхня концепція щодо “кресових” народів передбачала широке коло заходів: від невтручання в їх внутрішні справи до ведення експансіоністської колонізаційної політики, але лише настільки, наскільки польський національний організм зможе засвоїти нові елементи та обернути їх на користь поляків⁵⁰. Заперечуючи консервативну концепцію народу як політичного явища, сформованого державою, ендеки вважали недостатнім просте декларування політичної лояльності щодо польських національних устремлень, вимагаючи від кожного громадянина чіткого національного вибору⁵¹.

Політична публіцистика лідерів ендеції, насамперед її теза про польський народ як “великий”, “творчий політично і цивілізаційно”, чия національна територія не обмежувалась етнічними та мовними ознаками, а сягала сфер цивілізаційного впливу, дозволяє краще зрозуміти концептуальні підходи цієї партії до українського питання. Я. Л. Поплавський вважав національну експансію

⁴⁶ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozińca, przyb. 354 / 03, k. 23–27 (Program Polskiego Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w Państwie Austriackim. Projekt uchwalony przez komisję programową na posiedzeniach z dnia 2 i 19 lutego, 5, 6 i 13 marca, 16 i 17 kwietnia 1904 r.).

⁴⁷ Wapiński R. Narodowa demokracja... S. 10, 17.

⁴⁸ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozińca, przyb. 354 / 03, k. 23–27.

⁴⁹ Wapiński R. Narodowa demokracja... S. 35–36.

⁵⁰ Wapiński R. Roman Dmowski. S. 103–106, 111.

⁵¹ Wapiński R. Narodowa demokracja... S. 36–37.

головним показником розвитку й життєвих сил народу. Ця експансія мала дві площини: розширення національних інтересів у політичній, економічній і культурній сферах та зростання так званої “національної території” шляхом польського осадництва, утвердження польської національної свідомості серед індеферентних осіб польського походження, асиміляції елементів, позбавлених виразної національної індивідуальності. За твердженням Я. Л. Поплавського, зосередження діяльності поляків лише на польській етнічній території суттєво обмежувало їх перспективи як великого народу. Він був противником концентрації зусиль на одному зовнішньому напрямку (зокрема, захисту польських інтересів на заході, перед німцями) і виступав за ведення національної роботи на всій території “польських кресів”⁵².

Визначення територіальних меж, в яких мала бути відновлена польська держава, належало до однієї з найскладніших проблем польського національного руху на зламі XIX–XX ст. Спроба співвіднести реальну Польщу з міфом “ідеальної” Речі Посполитої породжувала чимало колізій і питань, на які тогочасне польське суспільство не було готовим відповісти⁵³. Чітке окреслення цього питання належало до безсумнівних заслуг націонал-демократії. На початку XX ст. Я. Л. Поплавський сформулював програму територіального поширення майбутньої Польщі на кількох рівнях. Згідно з першим, майбутня польська держава на сході обмежувалася територією Східної Галичини; згідно з другим, – доходила до кордонів 1772 року. Окрім того, Я. Л. Поплавський бачив територію “наших національних аспірацій”, підпорядкування якої польським впливам відносив до далекого майбутнього. Це був “край між Одером і Дніпром, між Балтикою, Карпатами і Чорним морем”, що представляв окрему цілість, об’єднану географічними умовами, економічними інтересами, історичною традицією. Осідки польського населення на цій території Я. Л. Поплавський вважав додатковим інтеграційним чинником, а її кордони окреслював, керуючись максимальним поширенням польських політичних впливів на протязі історії⁵⁴.

З іншого боку, сфера польських цивілізаційних впливів (насамперед шлося про так звані “східні креси” – Україну, Литву, Білорусію) територіально значно перевищувала польські етнічні землі та довго перебувала під російським пануванням, тому поляки мали змиритися принаймні з її частковою втратою. За висновком ендеків, майбутня польська держава практично не мала шансів сягнути кордонів 1772 року, але мусила вийти поза межі польської етнічної території такою мірою, яка відповідає б історичній вартості Польщі, уможливила б її цивілізаційну місію та створення потужної держави – чинника стабільності в Європі між Німецькою та Російською імперіями. Прагнення

⁵² Poplawski J. L. Zadania polityki narodowej na kresach // Jan Ludwik Poplawski. Wybór pism / Wybór, wstęp i opracowanie Teresa Kulak. Wrocław, 1998. S. 153–168.

⁵³ Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Wyd. 2-e / Przedmowa i komentarz Tomasz Wituch. Warszawa, 1989. T. 1. S. 55.

⁵⁴ Kulak T. Wstęp // Jan Ludwik Poplawski... S. 14–15.

побудувати федеративну багатонаціональну Польщу – “Річ Посполиту” кількох народів – ендеки вважали шкідливою утопією. Зі східних земель вони пропонували зберегти тільки ті, де поляки чулися достатньо сильними, щоб утримати польський національний характер майбутньої держави⁵⁵. Р. Дмовський прогнозував розчинення українського елемента в російському морі, стверджував, що Росія не відмовиться від України, без якої її існування втратить сенс, а інтереси Польщі вбачав у тому, щоб кордони Росії не перейшли за річку Збруч. Ідею самостійної України він вважав вигадкою Берліна, а її наявність в українському національному русі пояснював простим копіюванням, а не опертям на реальний ґрунт та історичну традицію⁵⁶.

На початку ХХ ст. одним із ключових завдань польського руху був вибір зовнішньополітичної орієнтації, яка сприяла б відновленню польської державності. Націонал-демократія формувалася як загальнопольська ідеологія, що мала на меті подолати територіальний партикуляризм. Головним своїм ворогом ендеки вважали Німеччину, яка – єдина серед усіх європейських держав – розглядала польську справу як цілість і прагнула її ліквідації. Натомість для Росії володіння польськими землями не було життєвою необхідністю, а радше – постійним джерелом внутрішньої нестабільності. Розуміння цього породжувало серед російських політиків бажання позбутися Польщі взамін за території з “руським населенням”. Така логіка лягла в основу орієнтації польської націонал-демократії на Росію, що мала призвести спершу до об’єднання польських земель у складі Росії, а згодом – до їх відокремлення в самостійну державу. Під цим кутом зору австроріфільська орієнтація галицьких поляків була неприйнятною для лідерів загальнопольської націонал-демократії.

З іншого боку, позиції поляків в Австро-Угорщині базувалися на їх співпраці з Віднем. Діючи у площині галицької політики, СДН не могло прийняти проросійської орієнтації. Ця суперечність стала джерелом постійної ідейної конфронтації між діячами Національної ліги, які домагалися виконання її вказівок, і галицькими політиками, які не входили до Ліги й дотримувалися проавстрійської орієнтації⁵⁷.

⁵⁵ Dmowski R. Polityka polska... S. 58–59, 66.

⁵⁶ Wapiriski R. Narodowa demokracja... S. 44; Ejusd. Roman Dmowski. S. 103–105.

⁵⁷ За свідченням члена Національної ліги з Познанщини Маріана Сейди, з часів неослав’янського з’їзду в Празі 1908 року суперечності між прихильниками проросійської та австроріфільської орієнтації серйозно позначалися на діяльності Національної ліги. Засідання її Центрального комітету проходили під знаком “довгих полемічних дискусій” між прихильниками різних точок зору, які фактично паралізували будь-яку роботу. Конфронтація завершилася перемогою речників проросійської орієнтації на чолі з Р. Дмовським (Seyda M. Z zagadnień polityki demokratyczno-narodowej. Londyn, 1946. S. 19). Пошукам польсько-російського порозуміння на ґрунті неослав’янських ідей присвячена монографія Антонія Гізи. За твердженням її автора, лідери галицької ендеції билися брати участь у неослав’янських акціях, щоб не роздратувати Відень і не схилити його в польсько-українській суперечці на бік українців (Giza A. Neoslawizm i Polacy. 1906–1910. Szczecin, 1984. S. 70). “Słowo Polskie” неприхильно коментувало слов’янський з’їзд у Празі 1908 року, а прийом польськими політиками російської делегації у Львові під гаслами польсько-російського примирення окреслило як “політичну безтактність” (Nietakt polityczny // Słowo Polskie. 1908. Nr 347. 27 lipca). Заслуговує

Невдоволення політикою польської ендеції в Росії було особливо помітним у краківських осередках СДН, де традиційно домінували антиросійські настрої. Владислав Городиський у 1909 р. стверджував, що ендеція в Росії, співпрацюючи з царським режимом, викликає загальний подив і недовіру серед його політичних однодумців: втривши роль творця ідеології, вона намагається накласти іншим частинам Польщі тезу про “посадження польського питання з долею царської держави”, яка глибоко суперечить “консолідованій opinii всіго народу”⁵⁸. Особливо активно речники Національної ліги намагалися передлати психологічну налаштованість галицьких поляків на Австрію напередодні Першої світової війни. “Засадничого тону політичним настроям східногалицького польського суспільства, – загадував С. Грабський, – надавав Львів. Отже головну вагу належало покласти на відмежування від Австрії львівської національної opinii. А це було нелегко”, особливо з огляду на неприпустимість відкритої антиавстрійської агітації. З метою формування відповідної громадської думки при львівському міському комітеті СДН проводилися наради довірених осіб з числа чиновників вищих рангів львівських установ, у тому числі намісництва, Крайового відділу, пошти, залізниці, скарбової палати, Крайової шкільної ради, Крайового банку. Таких осіб налічувалося близько сотні. Ухвалені тези учасники нарад мали пропагувати серед своїх співробітників, тож “за деякий час вони ставали політичною opinією всіго польського Львова”⁵⁹.

Ще однією важливою проблемою як галицької, так і загальнопольської націонал-демократії була співпраця з урядами держав, під владою яких знаходились польські землі. Як у Росії, так і в Австро-Угорщині ендеція формувалась у стосунку до польського суспільства як “партія влади”, підкреслюючи свою готовність до відповідальності й політичного лідерства. Глибоко символічним стало майже одночасне обрання С. Гломбінського (12 листопада 1907 р.) і Р. Дмовського (17 листопада 1907 р.) головами польських представництв у австрійському та російському парламентах⁶⁰. Роль державних мужів змушувала ендецьких політиків входити у сферу політичних

на увагу також висвітлення ендецьким органом промови голови російської делегації графа Володимира Бобрінського щодо українців. Спершу часопис не без задоволення навіть слова В. Бобрінського, який ствердив, що в Росії “українізм” існує лише як територіальна провінційність на взір провансальської у Франції, а також назвав ідеї української самостійності хворобою, що підтекстом польської вишесті в національній політиці – підсумувало: “гр. Бобрінський, можливо, Słowo Polskie. 1908. Nr 343. 24 lipca). Про позицію галицьких ендеків щодо неослав’янства також див.: Мацевко І. Польські національні демократи і неослав’янство (1907–1910) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2000. Вип. 35–36. С. 221–237.

⁵⁸ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 356 / 03, k. 555–557 (лист В. Городиського до Головного комітету СДН, адресований Я. Гв. Павліковському, Краків, 23 квітня 1909 р.).

⁵⁹ Grabski S. Pamiętniki. T. I. S. 233–234.

⁶⁰ Głabiński S. Wspomnienia polityczne. S. 86.

компромівів, лояльності й реалізму, що позначалося на “чистоті ідеології”. Це давало підстави для критики керівництва ендеції не лише з боку інших політичних сил, але й всередині організації, провокувало звинувачення, начебто своєю незалежницькою риторикою вона прикриває співпрацю з урядами⁶¹. На неослов’янському з’їзді в Празі 1908 року редактор станьківського “Czasu” Міхал Хилінський не без задоволення заявив Р. Дмовському: “Ви взяли нашу політику і консеквентно проводите її для добра краю”⁶², тоді як ендеки в Галичині завзято критикували станьківців за співпрацю з Віднем. У 1911 р. Стефан Сужицький відкрито називав головною політичною помилкою СДН “прагнення ролі правлячого сторонництва, тоді як ані сили наші, ані засоби, ані програмний характер цьому не відповідали”. На його думку, така позиція “мусила закінчитися фіаско і приниженням внутрішньої духовної вартості сторонництва”, яке в ім’я “ілюзії” перебування при владі укладає сумнівні компроміси⁶³.

Ідейні членів СДН непокоїло і створення блоків з окремими політичними силами (як, наприклад, Демократична унія у віденському парламенті, завдяки якій С. Гломбінський очолив Польське коло), що суперечило національному солідаризму⁶⁴. Виявом цих дискусій у СДН стало утворення на зламі 1908–1909 рр. групи “Речіпосполитої” (від назви органу-двоптижневика), куди увійшли головню молодші діячі. Вони критикували керівників СДН за надмірну співпрацю в органах влади “чужої держави” та неминучі при цьому компроміси на шкідливі ідеології, звинувачували їх у недотриманні національного солідаризму, засуджували орієнтацію на Росію і схилилися до орієнтації на Австрію (за умови, що вона не виступатиме союзником Німеччини), закликали повернутися до “чистоти” теорії Я. Л. Поплавського, ще більше уваги, ніж СДН, надавали протистоянню з українцями і блокуванню на цьому ґрунті зі східногалицькою шляхтою⁶⁵. Такі настрої не залишилися без впливу на керівництво СДН, породжуючи сумніви в доцільності буття “партією влади”. “У мене складається враження, що ми починаємо переоцінювати свої сили”, – стверджував С. Гломбінський під час виборчої кампанії до Галицького сейму 1908 року⁶⁶.

Доповненням концептуальної частини програми СДН був перелік заходів для Галичини. До них належали: зміна державно-правового статусу провінції в

⁶¹ *Pobóg-Malinowski W. Narodowa Demokracja 1887–1918. Fakty i dokumenty.* Warszawa, 1933.

⁶² Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział I (na Wawelu), Archiwum dzikowskie Tarnowskich, rkps 652, k. 194 (Chyliński M. Uwagi z powodu konferencji słowiańskiej w Pradze [у листі до З. Тарновського, 1908 р.]).

⁶³ ВІ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 358 / 03, k. 1383–1386 (лист С. Сужицького до Я. Гв. Павліковського, Краків, 21 липня 1911 р.).

⁶⁴ Ibid. Przyb. 355 / 03, k. 391–393 (лист Стефана Домбровського до Я. Гв. Павліковського, Львів, 18 лютого 1908 р.).

⁶⁵ *Wątor A. Narodowa Demokracja... S. 144–147; Faryś J., Wątor A. Edward Dubanowicz 1881–1943. Biografia polityczna.* Szczecin, 1994. S. 28–30.

⁶⁶ ВІ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 355 / 03, k. 369 (лист С. Гломбінського до Я. Гв. Павліковського, Відень, 5 лютого 1908 р.).

складі Австро-Угорщини (законодавча самостійність Галицького сейму, економічна, фінансова, адміністративна й судова незалежність), а до цього – поступове розширення автономії Галичини із забезпеченням польських інтересів (встановлення відповідальності намісника перед сеймом, повне використання автономних прав згідно з діючим законодавством, дотримання статусу польської мови як крайової, розширення компетенції Крайової шкільної ради, забезпечення галичанам першості в отриманні посад у краю тощо); реформа державної адміністрації на всіх рівнях і зміцнення місцевого самоуправління; розширення громадянських прав і свобод, передусім виборчого права; підвищення освітнього рівня населення й надання системі освіти польського національного характеру (зокрема перетворення польської мови й літератури в головний предмет викладання, посилення уваги до польської історії та географії); зростання впливу поляків у державі⁶⁷.

Таким чином, ключове політичне гасло ендеків у Галичині полягало в розширенні галицької автономії. Це гасло не було новим для польського національного руху від початків конституційних перетворень в Австрійській імперії. Однак зі зламу 1860–1870 рр., коли спроби поляків домогтися для Галичини особливого статусу (такого, який мала Угорщина) зазнали поразки (так звана “Галицька резолюція”), зміст цього гасла було вихолощено. У рамках існуючого законодавства здобутки поляків у Галичині були максимальними, але ця ж правова база відкривала шлях для поступу українців, що, своєю чергою, породжувало в польському суспільстві відчуття витіснення зі здобутих позицій. Вихід із цього стану вимагав докорінного перегляду відносин Галичини з Віднем. Ендеки запропонували підвести під гасло розширення галицької автономії економічну й фінансову основу. Вивчаючи фінанси Галичини, С. Гломбінський дійшов висновку, що їй цілком до снаги стати економічно й фінансово незалежною. У реалізації гасла галицької автономії, що відкрила б шлях для самостійного вирішення багатьох питань і стимулювала громадську самоврядність, ендеки вбачали запоруку “міцних підвалин народу”⁶⁸. З розширенням галицької автономії ендеки пов’язували й вирішення українського питання. За діючою системою український радикалізм підживлювала надія на захист Відня. Позбавлення цієї надії мало повернути українців до реальності, змусити їх врегулювати відносини з поляками⁶⁹.

Діяльність ендеції в Галичині неухильно втягувала цей загальнопольський напрям у проблеми краю, передусім українську, часто витісняючи все інше на другий план. Прикладом стало проведення у Львові під егідою ендеків 31 травня

⁶⁷ Ibid. Przyb. 354 / 03, k. 27–36 (Program Polskiego Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w Państwie Austriackim. Projekt uchwalony przez komisję programową na posiedzeniach z dnia 2 i 19 lutego, 5, 6 i 13 marca, 16 i 17 kwietnia 1904 r.).

⁶⁸ *Głabiński S. Wspomnienia polityczne.* S. 60–62; *Ejusd.* Idea samodzielności a finanse Galicyi. Lwów, 1902.

⁶⁹ *Głabiński S. Idea samodzielności a finanse Galicyi.* S. 10–11.

– 1 червня 1903 р. польського загальнонаціонального віча, що спершу планувалося як найвищий орган усіх поляків і маніфестація їхніх державницьких прагнень, а на практиці перетворилося в обговорення програми дій у Східній Галичині. Головний доповідач С. Гломбінський наголошував, що байдуже споглядання за витісненням поляків зі східної частини краю є не лише виявом “національної анемії”, але й справжнім національним самогубством, оскільки разом зі Східною Галичиною поляки втрачати політичні позиції в усій державі. На його думку, лише зміцнення поляків у Східній Галичині відкривало шлях до угоди з українцями, визнання ж своєї слабкості (так звана “політика страуса”) провокувало боротьбу на знищення⁷⁰.

Українці очима польських націонал-демократів. На зламі XIX–XX ст. перед польським рухом у Галичині постала серйозна дилема: визнати українців частиною польського народу чи окремим народом. Останнє вимагало чіткого роз’яснення, що робити з тією часткою польського національного характеру і свідомості, яку поляки окреслювали “руськістю” і за якою в їх уяві стояли віки спільної історії, а часто й кровна спорідненість, заслуги Польщі в прилученні Русі до західної цивілізації та меценатська діяльність польської шляхти, міф Речі Посполитої як ідеального “дому” для її народів і стереотип особливого, так званого “братерського” взаємозв’язку між українцями й поляками, розрив якого начебто вів до якоїсь страшної катастрофи. Незважаючи на загострення міжнаціональних відносин і відверті заклики українців подбати про “цивілізоване розлучення”⁷¹, ці уявлення на початку XX ст. були доволі поширеними серед провідних польських політиків Галичини різних напрямів, що породжувало серйозні політичні дилеми і психологічні труднощі⁷². На проблематичність визнання поляками національного характеру українського руху вказував С. Гломбінський:

Фактично до кінця XIX століття поляки не могли вирішити, чи мають вважати і трактувати Русинів як окремий народ, чи як простонародний відлам польського народу. Це було питання не лише теоретичне та ідейне, а одночасно й практичне, оскільки згідно з австрійською конституцією всі народності мали рівні права в управлінні, у школі, у політичному житті. [...] Рішення з польського боку не було легким, бо визнання Русинів окремим народом суперечило всій польській традиції. Те, чого не зміг довершити цар Йосиф II і централістична австрійська бюрократія

⁷⁰ Głabiński S. Ludność polska w Galicyi Wschodniej. Referat wygłoszony na I. Wiecu narodowym dnia 1 czerwca 1903 r. Lwów, 1903.

⁷¹ Див., наприклад, виступ Михайла Короля на засіданні Галицького сейму (Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... z roku 1907. В. м. і д. Т. I. S. 1208).

⁷² Достатньо згадати виступ одного з лідерів польських демократів Тадеуша Рutowського в Галицькому сеймі наприкінці 1902 р. Він заявив українським депутатам: “Вибийте собі з голови, щоб ми могли зректисся нашої історії, тієї Русі, яка повна нашої крові, наших чинів, тієї Русі, яка сповнена нашим мистецтвом, нашою поезією, нашою цивілізацією, як сповнене Польщею все, що руське” (Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... z roku 1902/1903. В. м. і д. S. 1181–1184).

протягом десятиріч, мали зробити самі поляки всупереч тому факту, що руське населення не було свідоме своєї окремішності, що видатні особистості руського походження, як Евзебіуш Черкавський, Зигмунт Савчинський, Зиблікевич, Платон Костецький, поет Ценглевич і багато інших протестували проти того, щоб не вважати їх Поляками, що сама польська шляхта на сході в інтересі згоди й національної єдності будувала по селах не костьоли, а церкви і не дозволяла польським селянам розмовляти по-польськи, а тільки по-руськи як “селянською” мовою, через що обтяжила в нових умовах національне сумління, бо відчувала свою відповідальність за майбутнє народу. Найдовше проти виокремлення руського простоліду під національним оглядом протестувала польська шляхта Східної Галичини⁷³.

У Галичині СДН відчувало труднощі з реалізацією програмних положень ендеції щодо чужинності інших національних інтересів і невтручання у внутрішні справи інших народів. Давалися взнаки політичний клімат провінції, в якому було неможливо абстрагуватися від української теми, традиції польської політики, рекрутация частини прихильників СДН зі східногалицької шляхти та інтелігенції. З одного боку, закликаючи суспільство мислити категоріями модерної нації, ендеки не могли трактувати українців як якогось міфічного “брата”. Проте, з іншого боку, їхнє ставлення до українців відрізнялося від сприйняття решти “чужих” народів. На підтвердження цього можна навести заяви ендецької преси про те, що українці поведуться з поляками, як біблійний Каїн із Авелем⁷⁴, тезу про “братню ненависть” тощо, тобто “братерство” щодо українців насправді не було для ендеків чимось цілком незрозумілим і неприйнятним. Окрім того, ендеків навіть на рівні ідеології не задовольняла відмова від “східного простору”, а претензії на цей простір вимагали постійного і глибокого втручання в українські справи.

Одним із варіантів розв’язання ідейних суперечностей про ставлення до українців став наголос на меншовартості українського руху, його радикалізмі, анархізмі, антипольській спрямованості, розвитку під впливом “зростаючої хвилі сліпої ненависті, диких інстинктів і необдуманих прагнень”, що нібито несло в собі руйнівний заряд і загрозу для навколишнього світу⁷⁵. Під час масових акцій українців ендецька публіцистика переконувала громадськість у їх готовності до збройних виступів, погромів панських маєтків. На перший погляд, усе це зобов’язувало поляків контролювати українське суспільство, а насправді – на глибоко прихованому рівні – створювало умови для безболісного відокремлення Русі. У публіцистиці ендеків не бракувало образливих для українців тверджень, як-от: українські політики нездатні зрозуміти національні прагнення поляків внаслідок “свого низького розумового й морального розвитку”, проти автономії Галичини “обурюються інстинкти русина, від природи нездатного до державної

⁷³ Głabiński S. Wspomnienia polityczne. S. 42.

⁷⁴ Nowakowski W. Olim meminisse juvabit // Słowo Polskie. 1903. Nr 19. 13 stycznia.

⁷⁵ Przeciwdziałanie agitacyi ruskiej // Słowo Polskie. 1903. Nr 56. 4 lutego.

творчості”, “русини не мають жодного вченого європейської мірки”, “Товариство ім. Шевченка не можна порівняти з Краківською академією”, внаслідок “мало сформованої вітчизняної літератури” і “невисокого інтелектуального рівня вчителів руські гімназії мають малу педагогічну вартість”⁷⁶, польська “патріотична і навіть соціалістична агітація має цілком інший характер, ніж руське гайдамацтво”⁷⁷, “русська культура”, наскільки про неї взагалі можна говорити, не постраждає через відтермінування будівництва руського театру у Львові”⁷⁸, в історії української літератури є дві епохи: “не було нічого і немає нічого”⁷⁹, українські політики “все досягають криком і погрозами”⁸⁰ тощо. Постійний наголос на цивілізаційній вищості поляків над українцями, безоглядне перебільшення українських недоліків в ім’я вивищення на їх тлі польських чеснот носило з боку ендеків плановий і систематичний характер, ставши важливим елементом утвердження націоналістичної ідеології серед широких верств. У закидах ендеків інколи траплялися раціональні моменти, однак частіше їхні заяви були несправедливими і легко заперечувалися.

Чимало уваги ендеки приділяли українсько-польським відносинам на загальнонаціональному рівні, що назагал не було характерним для тогочасних польських політичних сил у Галичині. Зацікавлення українським питанням по обидва боки австро-російського кордону посилила революція 1905–1907 років у Росії. Вихідним пунктом теоретизувань ендеків був наголос на надзвичайній слабкості українського руху в Росії, що різко контрастувало з “криком” і “непомірними апетитами” українських політиків в Австрії. “Русини в російській державі, – стверджувало “*Ślowo Polskie*” в липні 1905 р., – під час теперішньої кризи і боротьби всіх опозиційних і національних елементів з царським урядом не виступили до цього часу як самостійна сила”, їхні вимоги обмежилися запровадженням “народної” мови в шкільництво і виданням україномовної преси; російські конституціоналісти не підтримали прагнення до “самостійної України”, що “цілком відсутнє в масах, навіть у вигляді сильно розвинутого почуття племінної окремішності”, а також заявили, що не повторять у ставленні до українців помилок австрійської влади⁸¹.

Цю ситуацію ендеки пояснювали залученням української інтелігенції Наддніпрянщини до бюрократичного апарату Росії, втратою з її боку національної ідентичності та визнанням себе “москалями”. Натомість українське населення залишилося несвідомою масою, обтяженою історичним досвідом гайдамаччини і впливом татарського елемента, без традицій самоорганізації та політичної свідомості (“Руський народ ніколи не боровся за жодні права, а тому нічого не

⁷⁶ *Studnicki W. Broszura Semena Wityka // Ślowo Polskie. 1903. Nr 108. 6 marca.*

⁷⁷ *O gimnazjum ruskie w Stanisławowie // Ślowo Polskie. 1904. Nr 470. 6 października.*

⁷⁸ *Teatr ruski we Lwowie // Ślowo Polskie. 1904. Nr 494. 20 października.*

⁷⁹ *Manifestacja stolicy kraju // Ślowo Polskie. 1907. Nr 106. 4 marca. Dodatek nadzwyczajny.*

⁸⁰ *Faworyzowanie Rusinów // Ślowo Polskie. 1905. Nr 171. 11 kwietnia.*

⁸¹ *Rusini w państwie rosyjskiem // Ślowo Polskie. 1905. Nr 346. 27 lipca.*

здобув. Боролися інші за себе і за русинів”⁸². З огляду на низький рівень національної свідомості українського населення, ендеки вважали його “етнографічним матеріалом” для асиміляції росіянами. Свідченням цього називали плекання спільних з Росією “візантійських” традицій (церковних обрядів, календаря) і збереження кирилиці, що відмежувало українців від Заходу. Ендеки підкреслювали, що революційні події в підросійській Україні не мали національного характеру і зводилися до прагнення “темних мас” захопити чужу власність⁸³. Тезу українських галицьких політиків про 30-мільйонний український народ і його намір побудувати самостійну Україну ендеки називали “порожнім, безпідставним самовихваленням”:

Дивний народ, який, налічуючи 30 мільйонів, дозволив собі, як це стверджує “Діло”, закрити уста і скувати руки. Поляки в Росії налічують менше 15 мільйонів, а не дозволили собі ні уста замкнути, ні навіть руки повністю стримати. Що ж говорити про литовців, фіннів і кавказькі народи, які налічують загалом по кілька мільйонів. Але в тому власне й полягає суть питання, що “український народ” не рушиться, навіть будучи звільненим від самодержавного царського правління, бо цього народу досі немає. [...] “України” немає дотепер ні на вулицях Києва, ні Одеси, ні жодного іншого більшого міста на теренах етнографічної Русі. Бо тієї “України” немає у свідомості руського народу. [...] Поки у свідомості російських політичних сфер тлітиме хоча б іскра державного почуття, вони не дозволять, навіть будучи найбільшими лібералами, витягнути з російського організму “самостійну Україну”. [...] Поки існує російська держава, самообман наших Русинів щодо світлого майбутнього України під скипетром Росії означатиме тільки одне: голос племінного інстинкту, що з великою силою тягне їх злитися з Москвою⁸⁴.

Слабкість українського руху в Росії під час революції 1905–1907 років ендеки пропонували використати для переосмислення уявлень про українське питання в Галичині як про таке, що є справою національно свідомого народу по обох боках кордону: “будь-яка спроба побудови майбутнього на тому аргументі, що “існує в Росії 20 млн Русинів” означатиме те ж саме, що пошук міцної основи на крилах вітру”⁸⁵. “*Ślowo Polskie*” висміяло натяк “Діла” на можливість польсько-українського союзу в Росії і спроби узалежнити його від поступок українців у Галичині. Часопис ствердив, що з огляду на негативне ставлення російського уряду до українського питання, такий союз був би для поляків самогубством, що в польсько-російських відносинах територія України завжди була об’єктом експансії і предметом переговорів, але аж ніяк не “миротворцем і вирішальним

⁸² *R[awita]-G[awroński] F. Nadzieje i rzeczywistość na Rusi. (List do redakcji) // Ślowo Polskie. 1905. Nr 366. 8 sierpnia.*

⁸³ *Budzenie się drżemiejcej Ukrainy // Ślowo Polskie. 1906. Nr 27. 17 stycznia.*

⁸⁴ *Na nowych torach // Ślowo Polskie. 1905. Nr 520. 8 listopada.*

⁸⁵ *R[awita]-G[awroński] F. Nadzieje i rzeczywistość na Rusi. (List do redakcji) // Ślowo Polskie. 1905. Nr 366. 8 sierpnia.*

чинником”. Українці могли сподіватися на врахування поляками елементарних прав “малоруського населення”, але при такому союзі “умови диктуватимемо радше ми, ніж будь-хто інший”⁸⁶. Ендеки закликали українців не обманюватися сприятливими відгуками європейської преси в революційні роки (“від усього цього в бідних русинів закрутилася голова. Вони – у моді”), а пам’ятати, що подібна популярність не допомогла полякам під час їхніх повстань і що такі сплески закінчуються болісними розчаруваннями, бо “майбутнє народу вирішують не симпатії чи антипатії інших, а його гарт”⁸⁷.

З ідеологічної точки зору ендекам було складно визначити своє ставлення до поділу українського руху в Галичині на українофільську й русофільську орієнтації. З одного боку, традиціям польської галицької політики другої половини XIX ст. відповідали підтримка українофільства, з іншого, на початку XX ст. східногалицькі консерватори через радикалізацію українського руху почали переорієнтовуватися на підтримку русофілів як поміркованішого чинника. На цю дилему накладалися розбіжності в ендецькому середовищі між прихильниками орієнтацій на Росію та Австрію. Ендеки не поділяли тези, що підтримка українофільства відповідає загальнопольським інтересам, натомість намагалися принизити українофільську орієнтацію як прагнення створити якийсь новий, досі невідомий народ (“дивна народність, напівпольська, напівросійська, про яку ніхто насправді не знає, чим вона є”⁸⁸). За твердженням ендеків, антипольська спрямованість українофілів робила їх готовими визнати галицьких русинів “gente Rutheni, natione Moschi”⁸⁹. “Фантазії про самостійну Україну” ендеки трактували як підставу для проросійських прагнень українського руху і протиставляли їм “надії на краще майбутнє краю” у зв’язку з польськими землями⁹⁰. Посилаючись на розбіжності національно-політичних орієнтацій в українському русі, вони навіть стверджували: національна самостійність українців є “фікцією, що існує винятково в польських думках”⁹¹.

Суперечності в українському русі ендеки використовували як додаткове свідчення низького рівня національної свідомості українського населення. Так, з приводу проведення у Львові 2 лютого 1906 р. одночасно українофільського й русофільського віч за реформу виборчого права “*Slowo Polskie*” писало: “Існування двох таких віч, з яких кожне називає себе “всенародним”, про інше нічого не знає, але промовляє від імені всього руського народу, лише зайвий раз підтверджує, що Русини все ще не погоджуються між собою, чи є вони насправді самостійним народом”⁹². Водночас, неодноразово підтримуючи у практичних

⁸⁶ Mrzonki ruskie // *Slowo Polskie*. 1906. Nr 234. 28 maja.

⁸⁷ Modny naród // *Slowo Polskie*. 1907. Nr 162. 8 kwietnia.

⁸⁸ Bandytyzm ruski na uniwersytecie // *Slowo Polskie*. 1907. Nr 41. 24 stycznia.

⁸⁹ Rusini wobec Rosyi // *Slowo Polskie*. 1904. Nr 74. 13 lutego.

⁹⁰ Przegląd prasy // *Slowo Polskie*. 1905. Nr 200. 29 kwietnia.

⁹¹ Bandytyzm ruski na uniwersytecie // *Slowo Polskie*. 1907. Nr 41. 24 stycznia.

⁹² Dwa “wsenarodne wicza” we Lwowie // *Slowo Polskie*. 1906. Nr 55. 3 lutego.

діях русофілів Галичини, на теоретичному рівні ендеки заперечували можливість досягнення угоди з ними, як і будь-яке польсько-російське порозуміння, спрямоване проти українців. Фактично позиція ендеків зводилася до балансування на поділі українського руху та заперечення як української, так і російської версії політичного розвитку галицьких русинів, аби залишити відкритим шлях для польського варіанту:

Нам повинно бути байдуже, чи жадає хтось від нас поступок з нашої рації стану на користь Русинів зі страху перед палкою і гайдацьким ножом, чи задля визнання поміркованості старорусинів. В обох випадках це буде поступка, що послабловатиме нашу позицію. [...] Ми в Галичині можемо визнавати простий руський народ, який мешкає поряд із нами на історичній землі, що від прадавніх часів була польською територією, можемо й зобов’язані визнавати його мовні права, його прагнення до культурного, національного розвитку. Але ми не можемо визнати існування в Галичині ані “українського”, ані “російського” народу. Визнання одного чи другого прирівнювалося б з нашого боку до зречення наших історичних прав на управління всією Галичиною⁹³.

Специфіка ендецьких поглядів на галицьких українців полягала в тому, що останні виступали в них одночасно в ролі як об’єкту для польської експансії, так і національної загрози польським інтересам. Теза ендеків про меншовартість українського руху мирно поєднувалася з концепцією його неабиякого розмаху, який свідчив, що “руське питання в сьогоднішній формі – це постійне й сумне мemento теперішньої хвилі й загроза непевного майбутнього”. Споглядаючи ситуацію в Східній Галичині, ендеки бачили не лише “несвідоме” руське населення, але й об’єднані українськими партіями “дисципліновані ряди, вишуквані в “Січах”, читальнях “Просвіти” і “Качковського” і т. п., які вповзли в кожний закуток польсько-русської землі, обійняли тихі гірські села і шумні передмістя міст і містечок”, спостерігали агітацію на користь української національної ідеї, що “охопила уряди, канцелярії адвокатів, школи, театр, церкви”, навіть те, що “ідея національної окремішності, пробуджене патріотичне почуття огорнули помисли руського суспільства, зрушили його, зробили самостійним”⁹⁴.

Непоодинокими в ендецькій пресі були заклики брати з українців приклад у розгортанні наступальних національних акцій, у вмінні самоорганізуватись⁹⁵. Порівняння на користь українців особливо часто зустрічалися в повідомленнях діячів зі східногалицьких повітів. Так, наприклад, у кореспонденції з Бережан (1907 р.) відзначалося: “Русини рухаються, працюють у свій спосіб. А ми? Сидимо тихо”⁹⁶. Однак ендеки також звертали увагу на культурно-освітню діяльність українців у західногалицьких повітах, яку трактували як наступ на

⁹³ Szkodliwy frazes // *Slowo Polskie*. 1908. Nr 220. 11 maja.

⁹⁴ Przed ponownym wyborem posłów ruskich // *Slowo Polskie*. 1904. Nr 32. 20 stycznia.

⁹⁵ Див., наприклад: Akcja o samodzielność Galicyi // *Slowo Polskie*. 1906. Nr 11. 8 stycznia.

⁹⁶ Listy z kraju. Brzeżany, 23 sierpnia // *Slowo Polskie*. 1907. Nr 389. 23 sierpnia.

польські позиції⁹⁷. Кореспондент з Нового Сончу змальовував небачений розмах українського руху в повіті: “Руська праця шумить і кипить, всі, хто хоча б тільки по батькові або по матері мав у собі руську кров, відшукані”, “вже не по Сян, але по Дунаєць і далі йдуть їх загарбницькі устремління”⁹⁸.

У публіцистиці ендеків суперечливі мотиви приниження українського руху і перебільшення його розмаху були присутні протягом усього досліджуваного періоду, однак у різному співвідношенні. Переломними стали парламентські вибори 1907 року, що проходили на підставі загального голосування і завершилися здобуттям українцями фактично всіх доступних їм мандатів та показали можливість укладення українсько-єврейського союзу⁹⁹. За твердженням ендецької преси, вибори відкрили кожному поляку очі на загрозу його національним позиціям, яка раніше приховувалася під курйальною системою¹⁰⁰. З цього моменту мотиви “братніх” почуттів щодо українців, а також наголос на їх меншовартості, несвідомості, відійшли на другий план, поступившись тверезій оцінці українського руху як швидко зростаючого конкурента. Вже в 1908 р. “*Slowo Polskie*” писало: “Русини дійшли вже сьогодні майже до кульмінаційного пункту своєї національної експансії. Фактично немає руського селянина, який не усвідомлював би своєї національної окремішності”¹⁰¹. Перед Першою світовою війною ендеки дедалі більше схилилися до переконання в незворотності національного поступу українців. “Коли ідея “Народу” пробудиться в людській душі, то її вже звідти не вирвати, ані не заглушити, – стверджувало “*Slowo Polskie*” в 1913 р. – А тим важче, коли вона посилюється почуттям кривди, коли в голові утверджується концепція, що край ми вже маємо, тільки потрібно усунути з нього загарбників чи прибульців”¹⁰². Це зумовлювало визнання ендеками українців, насамперед у площині ідеології, як окремого народу з доволі розвинутим почуттям окремішності й прагненням здобути її атрибути, а також перехід до побудови українсько-польських відносин на політичному розрахунку. Показовим можна вважати обгрунтування ендеком Юзефом Бузеком запровадження у виборчій системі в Галичині принципу “національного кадастру” (створення української та польської національних курій) (1907 р.):

Руський кадастр означає раз і на завжди визнання національної окремішності русинів у східній частині краю. Як показали вибори, національна свідомість руського населення навіть вища, ніж свідомість польського простолуду. Тому ми, поляки, визнаючи національну окремішність русинів, нічого не зрікаємось, а тільки формально визнаємо dokonаний факт¹⁰³.

⁹⁷ Polacy i Rusini w Galicyi Zachodniej // *Slowo Polskie*. 1904. Nr 449. 23 wrzesnia.

⁹⁸ Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku. (Kwestya ruska) // *Slowo Polskie*. 1904. Nr 525. 8 listopada. Підпис: *Przejazdny*.

⁹⁹ *Glabinski S.* Reforma wyborcza do Sejmu // *Slowo Polskie*. 1907. Nr 353. 1 sierpnia.

¹⁰⁰ Do podstawi! // *Slowo Polskie*. 1907. Nr 245. 29 maja.

¹⁰¹ Szkodliwy frazes. II // *Slowo Polskie*. 1908. Nr 222. 12 maja.

¹⁰² *Bek J.* Argumentow! // *Slowo Polskie*. 1913. Nr 184. 21 kwietnia.

¹⁰³ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 354 / 03, k. 191 (проект виборчої реформи до Галицького сейму Ю. Бузека, 1907 р.).

Позиція польських націонал-демократів щодо основних пунктів польсько-українського протистояння. У полеміці між українцями і поляками в Галичині на зламі ХІХ–ХХ ст. можна виділити кілька ключових питань, які перебували у сфері постійної уваги публіцистів та національних теоретиків і щодо яких сторони виявляли діаметрально протилежні позиції, заперечуючи прийнятність будь-яких поступок. До них належали: трактування історичної традиції і ролі польської (полонізованої) шляхти в українській історії, національна приналежність території Східної Галичини, проблеми влади і власності, національний характер Львова й пов’язане з ним питання українського університету. Публіцистика ендеків чимало причинилася до надання цим протиріччям характеру символів міжнародного протистояння.

Апелювання до історичної традиції в українському питанні в аргументації ендеків посідало скромніше місце, ніж у консерваторів. Якщо консерватори наголошували на цивілізаційній місії польської шляхти на сході, то ендекам таке звеличення вищих суспільних прошарків було неприйнятним, отже вони воліли говорити не стільки про минуле, скільки про майбутнє. З історії ендеки використовували кілька аргументів, які мали довести вищість польської культури як “старої”, “історичної”, тоді як українці вважалися якщо навіть і народом, то “молодим”, “незрілим”, для якого історія розпочалася відтепер, історичний досвід нічому не навчив і нічого не означав¹⁰⁴, більше того, з “історичними традиціями, позбавленими будь-яких моральних ідеалів”, “суспільством наскрізь первісним, яке лише тепер починає створювати вбогу літературу, мистецтво і щось подібне на науку” і “племінну єдність якого не вдасться докладно пов’язати з минулим. Історія культурної еволюції проходила повз нього без впливу”¹⁰⁵. На відміну від східногалицьких консерваторів, ендеки не наголошували на святості унійної традиції Польщі і Русі, однак, намагаючись проєктувати майбутнє Східної Галичини, вони все одно поверталися до цієї традиції. Рішучий противник тези про “братерство” українців і поляків С. Грабський усе ж стверджував, що “нашою незмінною метою є і буде утримання унії, згідне співжиття поляків із русинами на спільній землі. Цю мету нам переказало наше вікове історичне минуле. Натомість русини прагнуть зірвати всі зв’язки з цим минулим”¹⁰⁶.

Головними рисами історично сформованого характеру українців ендеки вважали ненависть до поляків і прагнення руйнувати ті політичні спільноти, до яких належало українське населення. Ендеки звертали увагу на те, що українці, мотивуючи свої національні прагнення, використовують ті моменти в історії, які відзначалися найбільшими спалахами українсько-польської ворожнечі (“руський народ викликав із труни давно похованого кривавого упира історичної

¹⁰⁴ *Grabski S.* Żeby nie zejść na manowce // *Slowo Polskie*. 1907. Nr 160. 6 kwietnia.

¹⁰⁵ Przed burzą // *Slowo Polskie*. 1906. Nr 27. 17 stycznia.

¹⁰⁶ *Grabski S.* Żeby nie zejść na manowce // *Slowo Polskie*. 1907. Nr 160. 6 kwietnia.

ненависті і поставив його перед собою, як якийсь божество"¹⁰⁷). Ключовою подією в історії українсько-польської конфронтації ендеки вважали війну під проводом Богдана Хмельницького. Навіть ситуацію в Галичині початку ХХ століття ендеки часто прирівнювали до переддня Хмельниччини і наголошували, що ця подія відтілює сутність українсько-польських відносин в історичній ретроспективі:

З хмельниччиною пов'язується єдина й улюблена традиція сьогоднішньої польської політики, важлива історична вказівка, що стосується і самої Русі, і всієї Польщі. Для Русі хмельниччина донині зберігає вагу міри стану й вартості польських національно-державницьких прагнень. Тулилася та хмельниччина, а з нею і польсько-українська справа, від союзу до союзу і від зради до зради, нездатна будувати на собі, бо нічого не можна було збудувати на дикій і несформованій черні, тулилася в негативних поривах, у різні й пожежі, у бунті й повстанні проти організмів, до яких входила, нездатна піднести і здійснити позитивну ідею окремішності, бо для цього не було історичної традиції і суспільних сил. [...] Для Польщі хмельниччина є найпромовистішим досвідом того, що народ не може безкарно легковажити здоровим зростанням, здоровою експансією. Пасивність тогочасної шляхти, пасивність тогочасної польської політики у праці над справжнім забезпеченням польського державного впливу на українських окраїнах віддала їх не на вільне існування, а на московське здирство, з найбільшою шкодою для них, для нас, для цивілізації¹⁰⁸.

На думку ендеків, українці не зуміли скористатися уроками історії, яка нібито довела, що тільки єдність з поляками забезпечувала їм хоч який національно-політичний майбутній успіх, усі ж інші союзи, як-от входження до Росії, були рівнозначні національному самогубству. Доля істини була в тезі про те, що тільки в Галичині під "ненависним польським правлінням" українці створили більш-менш потужний осередок національного руху, з якого розходились імпульси по всій Україні: "тільки тут, серед так званого утиску, вони змогли в польській школі і з поляками створити хоч якісь ідеї, сьогодні ще плінні й невиразні, про національну окремішність, прагнення, цілі, майбутнє"¹⁰⁹. Виступаючи в Галицькому сеймі в 1907 р., С. Гломбінський – з огляду на безсумнівний поступ українського руху – взагалі назвав недоречними скарги українців на утиски в Галичині і закликав українських політиків визнати роль у цьому поступі поляків, зокрема їх фінансової, законодавчої й освітньої підтримки, що нерідко надавалася зі шкодою для польських інтересів.

Значно більшу увагу, ніж історичній традиції, ендеки приділяли міжнародній дискусії про територію й мешканців Східної Галичини. С. Гломбінський наголошував на змішаному характері населення Східної Галичини від

¹⁰⁷ Przed burzą // Słowo Polskie. 1906. Nr 27. 17 stycznia.

¹⁰⁸ W rocznicę Chmielnicyzny // Słowo Polskie. 1905. Nr 526. 11 listopada.

¹⁰⁹ R[awita]-G[awroński] F. Nadzieje i rzeczywistość na Rusi. (List do redakcyi) // Słowo Polskie. 1905. Nr 366. 8 sierpnia.

найдавніших часів: "Ми добре знаємо, що та земля в Східній Галичині з національної точки зору не є чисто польською, але також не є вона й чисто руською. Це земля польсько-руська, і як далеко сягають наші історичні пізнання, завжди вважалася польсько-руською"¹¹⁰. Національно свідомий український рух, який ставив за мету поділ Галичини, здобуття влади в Східній Галичині і надання польському населенню статусу національної меншості, для ендецьких політиків був абсолютно неприйнятним. "Український загал, – стверджував С. Грабський, – вірить, що від Сяну на схід має бути руський край – з українською чи російською офіційною мовою, край, в якому повноправним громадянином був би тільки русин, а поляк толерувався як колоніст. [...] Але для цього потрібно, щоб Польща ніколи не піднеслася"¹¹¹. Неприйняття українських претензій на територію Східної Галичини посилювалось у міру радикалізації українського руху, зокрема у зв'язку з появою в масовому вжитку гасла "поляків – за Сян" чи навіть "під Краків". С. Гломбінський стверджував: "Ми чули, що вже сам факт, що ми тут живемо, що тут розвиваємося, представляється як якийсь рід провокації"; він закликав українців збагнути, що поділ краю спровокує початок у Східній Галичині братовбивчої війни¹¹². Навіть теоретично визнаючи права українського народу "на існування і розвиток"¹¹³, ендеки залишали відкритим питання, на якій саме території і в якому політичному просторі український народ міг реалізувати це право, бо очевидно Галичини воно не стосувалося.

Ендеки утверджували в громадській думці специфічне уявлення про Східну Галичину як польську землю з чисельною перевагою українського населення, частину польських володінь, що в силу несприятливих обставин тимчасово опинилась у складі Австрійської держави¹¹⁴. Збереження цілісності провінції, польської "рації стану", економічної і культурної переваги, домінування поляків в місцевих органах влади ендеки вважали своєрідним місійним покликанням: "ми отримали з рук Речіпосполитої той шмат польської землі під сторожу та збереження і таким, яким ми його отримали, маємо зберегти для майбутнього"¹¹⁵. Навіть теоретично визнаючи національні права українців, вони заперечували можливість існування в Галичині двох рівнорядних політичних суб'єктів – Русі й Польщі: "Ми визнаємо рівні права руської національності, але не можемо погодитися, що в Галичині є рівнорядні політичні спільноти – Русь і Польща. Тут є тільки Польща, радше частина Польщі, до якої належать землі з переважною більшістю руського населення"¹¹⁶.

¹¹⁰ Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... z roku 1907. T. 1. S. 1230–1235.

¹¹¹ Grabski S. Żeby nie zejść na manowce // Słowo Polskie. 1907. Nr 160. 6 kwietnia.

¹¹² Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... z roku 1907. T. 1. S. 1230–1235.

¹¹³ Przed ponownym wyborem posłów ruskich. Głos z kraju // Słowo Polskie. 1904. Nr 32. 20 stycznia. Wydanie popołudniowe.

¹¹⁴ O reformę wyborczą // Słowo Polskie. 1905. Nr 493. 23 października.

¹¹⁵ O stanowisku wobec anarchii ukraińskiej // Słowo Polskie. 1908. Nr 210. 5 maja.

¹¹⁶ Hr Wojciech Dzieduszycki w sprawie ruskiej // Słowo Polskie. 1903. Nr 82. 19 lutego.

Ця теза суперечила тенденціям до демократизації й забезпечення громадянам рівного права голосу в країні, однак знаходила опору у внутрішньому устрої Австро-Угорщини, який ґрунтувався на концепціях про “історичні” та “неісторичні” народи і залежності повноти політичних прав того чи іншого народу від його реальної політичної сили. В ендецькому середовищі існувало чітке розуміння того, що “історичні права” Польщі на Східну Галичину залишатимуться політичним аргументом лише доти, поки поляки матимуть у краю політичну й економічну перевагу: “Якщо колись ми втратимо цю перевагу, нам не допоможуть жодні архівні документи”¹¹⁷. Засобом, що дозволяв утримати єдність Східної Галичини з польськими землями, ендеки вважали польське населення цієї частини краю, а в ширшому розумінні – польські “впливи” на цій території, домінування яких пропонували зберегти і розширити. Публіцистика ендеків розвивала тезу Я. Л. Поплавського про “історичні права” Польщі на всі землі, де існували осідки польського населення:

Польські колонії, розкидані по всій території Червоної Русі, є вузлами, що поєднують два братні народи, це свідки їх зближення, з'єднання і спільної історичної долі. Вони доводять, що Польща з сестринською турботою заопікувалася знищеною, обезлюдненою Руссю, що її сини охоче поспішали на окраїни, щоб затулити їх власними грудьми від татарських набігів і ціною крові, пролитої в їх обороні, купити собі право громадянства на цих теренах. Це право, набуте самопосвятою і утверджене віками, є нашою заслугою. Як довго лунатиме польська мова на території Русі, а польські колонії не втратять своїх національних рис, так довго ніхто не зможе заперечити цього нашого права!¹¹⁸

Ендеки одними з перших з-поміж польських політичних сил звернули увагу на небезпеку денационалізації польського населення в Східній Галичині. С. Гломбінський на підставі статистичних даних доводив, що ці процеси вже почалися і мають загрозливу для поляків тенденцію. Тому чималі зусилля ендеків у Східній Галичині спрямовувалися на виправлення цієї ситуації, підвищення національної свідомості східногалицьких поляків, їх організацію. На польському національному вічу у Львові (1903 р.) С. Гломбінський сформулював програму підтримки польського населення в Східній Галичині, поклавши на нього місію забезпечувати перевагу поляків у галицькій автономії. Ця програма передбачала: зберегти єдність провінції і неподільність усіх органів крайової влади та установ, забезпечити польській характер системи освіти, підтримувати польськість міст і їх асиміляційної сили (польські переселенці мали скеровуватися до великих міст, де вони зберігали б національну ідентичність), підносити національну самосвідомість польських селян і робітників через роботу шкіл, освітніх товариств, читалень, проведення національних віч та за допомогою релігії,

¹¹⁷ W obronie ziemi polskiej // Słowo Polskie. 1910. Nr 111. 8 marca.

¹¹⁸ Na kresach // Słowo Polskie. 1903. Nr 113. 9 marca.

покращувати добробут польського населення за сприяння економічних і фінансових товариств, підтримувати національну солідарність усіх поляків, запобігати зміні обряду католиками, будувати римо-католицькі костьоли¹¹⁹. Ці заходи залишалися сутністю східногалицької політики ендеків аж до початку Першої світової війни.

Одним із найпопулярніших гасел, спрямованих на збереження польської переваги в Східній Галичині, було утримання в руках поляків земельної власності. На зламі XIX–XX ст. польські землевласники в Східній Галичині, рятуючись від матеріальних негараздів, масово розпарцельовували свої землеволодіння і продавали їх невеликими ділянками сусідам, здебільшого українцям. На початку XX ст. Галицький сейм ухвалив закон про рентові оселі, що ставив створення середніх земельних господарств під контроль крайової влади. Остання сприяла купівлі землі польськими селянами-вихідцями із Західної Галичини, тож дискусії про долю земельної власності в Східній Галичині на початку XX ст. точилися безперервно і були суттєвим чинником загострення міжнаціональної конфронтації. Польська сторона стверджувала, що не може допустити переходу своєї власності в чужі руки, українці протестували проти колонізації Східної Галичини поляками. У цій дискусії ендеки виступали рішучими противниками продажу українцям навіть найменших ділянок землі польських власників. Ще на початку XX ст. Я. Гв. Павліковський пропонував дотримуватися засади, щоб принаймні половина польської земельної власності дісталася полякам, однак тоді ця пропозиція лунала як “неможливий шовінізм”. Проте за кілька років польська громадськість сприйняла тезу: “жодна частинка польської землі не повинна перейти в непольські руки”¹²⁰. Як один із засобів зміцнення польського становища в Східній Галичині розглядалася еміграція українців. У супереч курсу крайової влади на стримування еміграційного руху ендеки наголошували, що польським інтересам відповідало б зростання числа українських емігрантів і зменшення кількості польських¹²¹.

Іншим важливим чинником збереження польської переваги в Східній Галичині ендеки вважали утримання в руках поляків політичної та адміністративної влади на всіх рівнях. Відкидаючи претензії українських фахівців на обіймання – в умовах безоглядного домінування польських посадовців у всіх органах влади – будь-яких посад, ендеки висунули теорію про “заядрість” української інтелігенції до становища поляків, приписуючи їй прагнення – нібито задля власної соціальної реалізації та покращення свого матеріального благополуччя – витіснити польських чиновників та інших фахівців з їх посад. Ця теорія ігнорувала той факт, що вимоги українського руху в усіх сферах зводилися до створення власних інституцій, новоутворений апарат яких у жодній

¹¹⁹ Głabiński S. Ludność polska w Galicyi Wschodniej...

¹²⁰ W obronie ziemi polskiej // Słowo Polskie. 1910. Nr 111. 8 marca.

¹²¹ Emigracja ruska // Słowo Polskie. 1904. Nr 171. 11 kwietnia.

спосіб не був пов'язаний з уже існуючими посадами. Однак вона набула значної популярності й ще сьогодні подекуди повторюється польськими істориками¹²². С. Грабський формулював її так:

Перебуваємо у фазі швидкого чисельного зростання фахової інтелігенції, яка переважно виходить безпосередньо з простого народу. Цю інтелігенцію характеризує крайній суспільний радикалізм і абсолютний брак історичних традицій, з одного боку, а з іншого – надмірно сильне прагнення влади, що випливає з відчуття її величезної переваги над рештою власного суспільства, в якому вона є єдиним культурним чинником [...]. На перешкоді прагненню влади стає факт існування біля них, на тій самій землі, сильнішої польської культури. У змаганні з нею малі шанси на перемогу. До того ж це культура стара, історична, від якої руську інтелігенцію відштовхує вроджений радикалізм. Тому помітним серед сьогоднішньої руської інтелігенції є заздрість до польської культури, ненависть, якої не стримує – в силу своєї відсутності – почуття історичної традиції і пов'язане з ним усвідомлення історичної необхідності згідного співжиття тут чисельніших русинів з менш чисельними, але культурно сильнішими поляками¹²³.

Таким чином, ендеки вважали, що українці намагаються витіснити поляків з їх позицій, тобто трактували їх як агресорів, а власні дії – як самозахист¹²⁴. Йдучи за логікою, що все отримане українцями є забраним від поляків, ендеки утверджували серед польської громадськості доволі спотворені уявлення про нібито “виняткове” становище поляків в Австро-Угорщині, де від них в умовах поступу всіх сусідніх народів вимагалася добровільна відмова від частки прав і надбань. “Є небезпека, – стверджував С. Гломбінський, – що від нас домагатимуться такої жертви, що ми замість того, щоб зміцнюватися, муситимемо поступатися”; такі поступки, на його думку, свідчили б лише про брак у польського народу життєвих сил, тоді як “ми – народ великий, живий, здатний до життя й розвитку. Ми хочемо йти вперед”¹²⁵.

Послідовне застосування цього принципу в усіх (навіть найдрібніших) питаннях призвело до його абсолютизації, аж до абсурду, коли будь-які найменші успіхи українців розглядалися як замах на польську “рацію стану”. Ілюстрацією цього може служити опір ендеків домаганням українців розширити сферу офіційного використання української мови. За твердженням Владислава Студницького, окремі “досягнення” українців у цій сфері, як-от “необгрунтоване нововведення – руські абзаци у промові намісника при відкритті сейму”, являють собою “вияви зменшення нашої рації стану в Галичині. Вияви прагнення зробити польську мову зайвою для русинів, що унеможливить у майбутньому *modus vivendi* з

¹²² *Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908.* Toruń, 1996. S. 245

¹²³ *Grabski S. Żeby nie zejść na manowce* // *Słowo Polskie*. 1907. Nr 160. 6 kwietnia.

¹²⁴ *Dwie metody* // *Słowo Polskie*. 1905. Nr 194. 26 kwietnia.

¹²⁵ *Manifestacja stolicy kraju* // *Słowo Polskie*. 1907. Nr 106. 4 marca. Dodatek nadzwyczajny.

ними”¹²⁶. Ще категоричнішою була реакція націонал-демократів на заснування нових українських гімназій як “нічим з нами не зв'язаних” вогнищ сепаратизму:

Попливли на край і руський народ гасла повного сепаратизму, окремого руського університету, поділу Галичини, поділу Шкільної ради, викидання поляків за Сян і т. д., гасла цілком природні й логічні, якщо польське суспільство виховало руську інтелігенцію на засадах націоналістичної, віросповідної і культурної окремішності, якщо дало моральну санкцію на сепаратизм через заснування окремих руських шкіл¹²⁷.

Розглядаючи польську мову й культуру як основний інтегруючий чинник Галичини, ендеки вважали збереження їх домінуючих позицій запорукою єдності провінції. З цих міркувань вони відкидали популярні серед східногалицьких консерваторів ідеї творення в Східній Галичині утравістичних (двомовних) навчальних закладів. Такі “польсько-руські амальгами” ендеки називали передумовою розпаду провінції на “атоми” (“які ще нові й подальші сепаратизми виступлять, що станеться з єдністю нашої землі – важко передбачити”) і перетворення її у “вавілонську вежу”. Вже на початку ХХ ст. ендеки відкидали можливість побудови майбутньої Польщі як багатонаціональної держави, на зразок Австро-Угорщини¹²⁸.

Концентрованим виявом українсько-польських суперечностей у Галичині напередодні Першої світової війни стало питання про національне обличчя Львова. На початку ХХ ст. український чинник у місті помітно нарощував свої позиції. Львів став реальним, а не декларативним центром українського національного руху, тут розміщувалися керівні органи всіх політичних сил, культурно-освітніх, економічних і фінансових інституцій. Твердження українських політиків про перетворення Львова в центр всеукраїнського масштабу викликало спротив ендеків, які виразно вимагали від українців розбудувати свої національні плани навколо Києва. Своєю чергою, лідери ендеції, що користувалася найбільшою підтримкою саме серед польської інтелігенції Львова, всіляко наголошували на непересічній ролі цього міста в загальнопольському вимірі, що, між іншим, служило їх самоутвердженню. Вони називали Львів “одним із найвидатніших польських міст”, від якого мала залежати “значна частина нашої загальнонаціональної долі”¹²⁹.

Як місто Львів має не лише локальне значення, а й є також серцем краю під національним, політичним і суспільним оглядом. [...] Розташований у центральній Галичині, як польський острів серед оточуючого його переважно руського

¹²⁶ *Studnicki W. Sprawa języka urzędowego w Galicyi* // *Słowo Polskie*. 1904. Nr 486. 15 października.

¹²⁷ *Gimnazya ruskie* // *Słowo Polskie*. 1904. Nr 535. 14 listopada.

¹²⁸ *Jeszcze o wniosku hr. Dzieduszyckiego* // *Słowo Polskie*. 1904. Nr 543. 18 listopada.

¹²⁹ *Do urny wyborczej!* // *Słowo Polskie*. 1908. Nr 144. 26 marca.

населення, Львів є вартовим польського характеру й національних польських інтересів як столиці, так і інших міст центральної і східної Галичини. Національні обов'язки і завдання столиці зростають щодня, в міру збільшення сили руського елементу в краю і піднесення гасла поділу краю на частини "польську і руську". Польські міста, а особливо Львів, стають предметом дедалі гвалтовнішої й успішнішої акції, що прагне відібрати в них польський характер і польську силу¹³⁰.

Якщо ендеки ще визнавали "польсько-руський" характер Східної Галичини, то щодо її центра вони наполягали на його абсолютній польськості. На виборах усіх рівнів у Львові ендеки домагались обрання винятково поляків і відкидали будь-які спроби українців здобути тут депутатські мандати, стверджуючи, що обрання українця голосами польських виборців повністю абсурдне. У передвиборчій відозві ендеків на додаткових парламентських виборах в 1908 р. відкрито наголошувалося: "громадяни Львова мусять продемонструвати своїм голосуванням раз і назавжди, що в нашому місті немає місця для українського кандидата"¹³¹. Завдяки такій позиції українці від початку ХХ ст. були витіснені з Львівської міської ради. За твердженням ендецької преси, творення поляками власними руками "видимості", що "Львів насправді є польсько-руським містом" в умовах запеклої міжнаціональної боротьби було б "національним злочином"¹³².

У перші роки ХХ ст. публіцистика ендеків передусім наголошувала на малочисельності українського населення Львова і на підставі цього заперечувала потребу створення в місті українських національно-культурних осередків. "У столиці краю мешкає кільканадцять тисяч русинів, що переважно належать до найубогіших верств суспільства. Така публіка не запевнить театру постійного існування, така публіка театру не потребує", – писало "Słowo Polskie" про проект спорудження у Львові приміщення для професійного українського театру. Подальша аргументація часопису з цього питання показувала, яким чином українські здобутки можуть обернутися для поляків втратами: через брак української публіки театр мусив би орієнтуватися також на польського глядача з нижчих соціальних верств і таким чином служив би засобом його "рутенізації"¹³³. Зі зміцненням українського руху в баченні ендеками національно-політичної ситуації у Львові з'являлися тривожні оцінки, які напередодні Першої світової війни набули панічного характеру. Так, у 1913 р. в часописі "Słowo Polskie" відзначалося:

Львів сьогодні є центральним пунктом боротьби, яку оголосили нам українці за владу в Східній Галичині. Останніми роками вони систематично прагнуть оволодіти Львовом, добре розуміючи, що як здобудуть столицю – наша сила у

всій східній частині краю буде зламана. Щороку множаться руські вивіски на львівських вулицях. На Ринку найгарніші кам'яниці щороку переходять у руські руки. Передмістя вкриті мережею українських читальень і товариств. За допомогою уряду вони гвалтовно атакують наш університет¹³⁴.

У перші роки ХХ ст. польсько-українське протистояння у Львові значною мірою зосередилося навколо заснування у Львові українського університету, який безумовно відіграв би переломну роль у зміцненні українського чинника в місті. На тисний взаємозв'язок цих питань у сприйманні ендеків чітко вказував у спогадах С. Глобінський:

У польсько-руському політичному суперництві в Австрії і Галичині видатну роль відіграє справа львівського університету, що стала перед світовою війною нібито бойовим гаслом русинів. [...] На руський університет у Львові я не міг погодитися, оскільки політики й навіть руські професори (наприклад, Колесса, професор руської літератури) вголос заявили на вічах, що університет потрібний русинам для швидкого зрушення Львова. Це був політичний постулат, скерований проти поляків, а не наукова вимога¹³⁵.

Ендеки не заперечували права українців на власний університет, однак не у Львові, а в якійсь "спокійній" місцевості й не шляхом утравкізації діючого Львівського університету, що розглядалось як нищення його польського характеру¹³⁶.

Ендеки активно працювали серед польського студентства Львівського університету, що відіграло не останню роль у загостренні міжнаціональних відносин на молодіжному рівні. З початку ХХ ст. львів'яни постійно ставали свідками заворушень у університеті, які супроводжувалися бійками між студентами, погромом аудиторій, інколи навіть зневаженням викладачів, блокуванням приміщень, недопущенням до занять студентів іншої національності тощо. Після виступів української молоді у Львові під ідейним патронатом ендеків проходили польські протестаційні акції, що інколи супроводжувалися побиттям вікон в українських інституціях, нічним галасом, нищенням у кав'ярнях преси опонентів тощо. Коментуючи ці події, ендеки однозначно поклали вину на українців, заперечували національні мотиви дій українських студентів, натомість називаючи їх "бандою опришків", "гайдамацькими дикунами", що прагнуть знищити святинню польської науки¹³⁷. Заворушення в університеті ендеки охоче використовували в пропагандистських цілях, для влаштування національно-патріотичних маніфестацій, що мали демонструвати солідарний опір поляків

¹³⁴ O Radę miejską // Słowo Polskie. 1913. Nr 14. 9 stycznia.

¹³⁵ Głabiński S. Wspomnienia polityczne. S. 46, 48.

¹³⁶ Manifestacja stolicy kraju // Słowo Polskie. 1907. Nr 106. 4 marca. Dodatek nadzwyczajny.

¹³⁷ Najście hajdamaków na uniwersytet polski // Słowo Polskie. 1907. Nr 40. 24 stycznia; Bandytyzm ruski na uniwersytecie // Ibid. 1907. Nr 41. 24 stycznia; та інші.

українським “зазіханням”. Організовані ними антиукраїнські маніфестації суттєво загострювали міжнародну напругу в Галичині, викликали обурення українців. Виступаючи в 1907 р. в Галицькому сеймі, український депутат Андронік Могильницький констатував, що на початку століття “атмосфера була все ж таки ліпша, як єст нині”, “не було тих засліплююче шовіністичних проявів житя, які теперішню хвилю знаменують, не було тої вшехпольської партії, котра о нас Русинах говорить, що ми чи письмом, чи присутністю нашою занечищаємо улиці будім то вашого городу”¹³⁸.

В опозиції до українсько-польської угоди. Утверджуючись у галицькій політиці, ендеки критикували всі інші польські політичні сили за їхню позицію в українському питанні, яка була з ендецької точки зору “неморальною” для польської справи¹³⁹ і на початок ХХ ст. вже повністю збанкрутілою політикою “самозванчо укладених компромісів і угод”, “передпокоїв і кулуарів”¹⁴⁰. Спираючись на тезу, що український рух розширює свої позиції за рахунок поляків, ендеки закликали останніх припинити будь-які надання українцям¹⁴¹. Періодичне заспокоєння українських національно-культурних домагань (так званий “політичний флірт із русинами”) ендеки трактували як готовність польських політичних діячів “за нещирі усміхи і брехливі обіцянки” жертвувати найжиттєвішими інтересами польської нації¹⁴². Їх обурення викликала схильність окремих політиків йти назустріч українцям через радикалізацію українського руху¹⁴³, за що поляки нібито платили “національним гонором” і “національним майном”¹⁴⁴. Ендеки засуджували намагання “не роздражнювати русинів відпором”, а ширістю й зичливістю переконувати їх відмовитися від боротьби, тим самим продемонструвавши Європі, що поляки можуть служити взірцем міжнародної толерантності¹⁴⁵. Непродумана польська політика щодо українців, на думку ендеків, не сприяла громадському спокою в провінції, а заохочувала українську сторону до нарощування вимог¹⁴⁶. Один з чільних галицьких ендеків, депутат Галицького сейму Францішек Томашевський стверджував: “Нашою легковажністю щодо багатьох дій з руського боку ми осмілили наших ворогів до дедалі зухвалішого становища”¹⁴⁷.

Усі спроби українсько-польських політичних союзів і тимчасових примирень, починаючи ще від часів Хмельниччини, ендеки розглядали під кутом зору ненадійності, незрілості й зрадливості українського народу. За їх твердженням,

¹³⁸ Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego... z roku 1907. T. 1. S. 1285.

¹³⁹ Skutki ruskiej polityki Sejmu // *Stowo Polskie*. 1905. Nr 231. 18 maja.

¹⁴⁰ Gimnazya ruskie // *Stowo Polskie*. 1904. Nr 535. 14 listopada.

¹⁴¹ Skutki ruskiej polityki Sejmu // *Stowo Polskie*. 1905. Nr 231. 18 maja.

¹⁴² Rutenizacya szkół // *Stowo Polskie*. 1905. Nr 497. 25 października.

¹⁴³ O gimnazjum ruskie w Stanisławowie. 1 // *Stowo Polskie*. 1904. Nr 470. 6 października.

¹⁴⁴ Po napadzie na uniwersytet // *Stowo Polskie*. 1907. Nr 96. 26 lutego.

¹⁴⁵ Dwie metody // *Stowo Polskie*. 1905. Nr 194. 26 kwietnia.

¹⁴⁶ Teatr ruski we Lwowie // *Stowo Polskie*. 1904. Nr 494. 20 października.

¹⁴⁷ Manifestacya stolicy kraju // *Stowo Polskie*. 1907. Nr 106. 4 marca. Dodatek nadzwyczajny.

ці спроби завершувалися однаково: українці змушували поляків йти на поступки, а потім “випроваджували їх у поле”¹⁴⁸. Водночас публіцистика ендеків звинувачувала українців то в проросійських устремліннях, то в підтримці віденського централізму, то в пошуках союзників у Пруссії¹⁴⁹. “*Stowo Polskie*” обнародувало документи, що свідчили про контакти співробітників німецького консульства у Львові з українофілами й надання їм підтримки, зокрема фінансової¹⁵⁰. Галицьким українцям ендеки закидали бажання замінити в публічній сфері польську мову німецькою, призначити галицькими намісниками австрійських генералів тощо¹⁵¹. Пошуки українцями зовнішніх союзників проти поляків викликали серед останніх стихійне почуття образи. “Інстинкт самозбереження, – украй прозоро натякало українцям “*Stowo Polskie*”, – і зрілий розум, повинен вказати, де потрібно шукати союзників – у Пруссії, у Росії чи коло себе”¹⁵².

Ендеки вважали припинення міжнародної боротьби в найближчий час неможливим, насамперед через безкомпромісну суперечність життєвих інтересів обох сторін. Відчуття реальної загрози з боку українців змушувало галицьких ендеків полемізувати з речниками загальнопольського партійного курсу і відкидати періодичні заклики політиків з інших регіонів не дискредитувати “польську справу” звинуваченнями в утисканні українців у Галичині. За свідченням С. Гломбінського, “невдоволення поляків в інших частинах з приводу польсько-руської суперечки в Галичині й моралі, які нам читалися різноманітними доктринами, були для нас безпредметними і безцільними, бо руським політикам не йшлося про згідне співжиття, а лише про відірвання двох третин Галичини від ідейної Польщі”¹⁵³. За твердженням С. Грабського, “занадто сильно лунало на всіх українських вічах гасло “Ляхів за Сян”, аби польське східногалицьке суспільство могло повірити, що українці, отримавши якісь концесії, відмовляться від боротьби проти польської економічної, культурної і політичної переваги на теренах польсько-руського співжиття”¹⁵⁴. Важливою тезою ендеків був заклик до чинного опору українцям силами всього польського суспільства і пояснення минулих помилок саме його байдужістю. Вони відкидали твердження польської лівиці про те, що врегулюванню відносин з українцями перешкоджає правління консерваторів. Взаємини з українцями ендеки намагалися перевести в площину відносин між народами, а не між політичними елітами, покладаючи обов’язок захищати національні інтереси на кожного, хто почував себе поляком.

Ендеки стверджували, що поляки повинні демонструвати українцям свою силу, вміння наполягати на своєму, вирішувати питання не з точки зору доцільності певних дій чи переконливості аргументів однієї зі сторін, а “з принципу”. Вони

¹⁴⁸ Rozbicie układow // *Stowo Polskie*. 1913. Nr 100. 28 lutego.

¹⁴⁹ Sympatyje rusko-pruskie // *Stowo Polskie*. 1905. Nr 178. 15 kwietnia.

¹⁵⁰ Rząd pruski a Rusini // *Stowo Polskie*. 1910. Nr 277. 17 czerwca.

¹⁵⁴ *Grabski S. Pamiętniki*. T. 1. S. 201.

закликали поляків “створити в Східній Галичині таку силу, яка б безумовно переконала русинів, що їх сепаратистичні плани є марними мріями, що тільки в згоді й мирі з нами вони можуть працювати над культурним і політичним розвитком своєї народності”¹⁵⁵. Напередодні виборів до Галицького сейму в 1904 р. “Słowo Polskie” закликала провести для українців “світглядну лекцію”, “показати їм, що якби ми хотіли, то могли б навіть позбавити їх певного числа мандатів, особливо тих, які русини завдячують нам повною мірою”¹⁵⁶. Таку політику “твердої руки” в національному питанні ендеки вважали своєю відмінністю від старшого покоління східногалицьких консерваторів, неспроможних, на їх думку, гарантувати галицьким полякам чітких національних перспектив (“люди давнього покоління, виховані в солодких мріях про братерство народів, нездатні подивитися в очі правді й дійсності, не дають нам цієї гарантії”)¹⁵⁷.

Ендеки намагалися будувати міжнаціональні відносини на засадах політичного реалізму. Вони закликали польське суспільство усвідомити, що боротьба між українцями й поляками в найближчі десятиліття неминуча і її потрібно сприймати “з таким почуттям спокійної рішучості, з яким кожний із нас ставиться до власної боротьби зі звичайними життєвими негараздами”. Щоденне протистояння з українцями ендеки трактували як засіб національного гарту для обох сторін: “У боротьбі, в постійному змаганні з суперником на полі співдії нашої культури з руською наш національний організм не послабиться, а зміцніє, сильніше консолідується, стане діяльнішим. Навчимося бути поляками не лише по святах, а й щодня”¹⁵⁸. Однак, попри неупливість щодо українців у тогочасній галицькій політиці, ендеки розуміли, що міжнаціональна конфронтація колись і чимось повинна завершитися: “Постійною нормою нашого стосунку до русинів у Галичині не може бути боротьба, необхідна сьогодні й навіть з певних міркувань для нас бажана. Ведемо її, аби покласти край неслухним домаганням русинів, але мусимо міркувати про пошук на майбутнє якихось норм згідного співжиття”¹⁵⁹.

Опір ендеків будь-яким компромісам з українцями, який у перші роки ХХ ст. здебільшого виявлявся в спорадичних ідейно-теоретичних деклараціях, набув конкретних форм у ході реформування виборчої системи в Австро-Угорщині. Політичну ситуацію змінила декларація австрійського прем'єра Пауля Гауча 28 листопада 1905 р. про намір провести парламентську виборчу реформу на засаді загального, рівного, прямого й таємного права голосування, щоправда з урахуванням економічного й культурного впливів кожної провінції в державі. Політичні сили різного спрямування об'єднувалися на засадах національної

¹⁵⁵ Hr Wojciech Dzieduszycki w sprawie ruskiej // Słowo Polskie. 1903. Nr 82. 19 lutego.

¹⁵⁶ Przed wyborami // Słowo Polskie. 1904. Nr 197. 26 kwietnia.

¹⁵⁷ Jeszcze o wniosku hr. Dzieduszyckiego // Słowo Polskie. 1904. Nr 543. 18 listopada.

¹⁵⁸ Szkodliwy frazes. II // Słowo Polskie. 1908. Nr 222. 12 maja.

¹⁵⁹ O gimnazjum ruskie w Stanisławowie // Słowo Polskie. 1904. Nr 472. 7 października.

солідарності, аби забезпечити найвигідніші для своїх народів умови виборчої реформи. Перспектива запровадження загального й рівного виборчого права, що зводило становище польського населення Східної Галичини до статусу національної меншості, викликала в ендецькому середовищі категоричне неприйняття. Ще від початку ХХ ст. ендеки звертали увагу на непересічне значення саме Східної Галичини для загальнопольської справи. Обираючи дві третини депутатів до Галицького сейму й галицького представництва в австрійському парламенті, Східна Галичина мала вирішальний вплив на становище провінції в Австро-Угорській імперії. Запровадження нового виборчого права могло призвести до зміни ситуації в депутатському складі на користь українців і, відповідно, до втрати польського характеру Галицького сейму та послаблення польських позицій у Державній Раді. Можливості національного розвитку поляків в єдиній частині польських земель, де для них були сприятливі (легальні) політичні умови, суттєво обмежувались, а їх роль в Австро-Угорській державі різко падала¹⁶⁰. Ще напередодні декларації П. Гауча “Słowo Polskie” писало:

Навіть якби безоглядна рівність виборчого права була безсумнівим постулатом вселюдської справедливості, треба бути політичним шаленцем, аби жадати від поляків, щоб у тій єдиній частині Польщі, в якій вони мають власний національний сейм і яка є підставою нашої національної політики щодо Австрії та Європи, вони добровільно вчинили політичне самогубство¹⁶¹.

У відповідь на гасло загального й рівного виборчого права ендеки висунули ідею “виокремлення Галичини”, тобто створення автономії за зразком Угорщини, припинення щодо неї повноважень австрійського парламенту, розширення компетенцій Галицького сейму і запровадження підзвітності йому виконавчої влади. Вони вимагали, щоб реформа зберегла статус Польського кола в парламенті й позиції поляків у представництві від Галичини. Ендеки були організаторами вічевого руху та ініціювали прийняття повітовими радами ухвал, які промовляли за розширення галицької автономії. Польських соціалістів, які виступали за загальне й рівне виборче право, націонал-демократи називали “новою Торговицею”, що в ім'я демократії вела поляків до руїни¹⁶². Ендеки розраховували, що українцям можна надати не більше п'ятої частини мандатів у галицькій делегації¹⁶³, і різко запротестували проти законопроекту П. Гауча, за яким українські кандидати могли отримати приблизно третину мандатів від Галичини: “Якби для осягнення політико-правової самостійності Галичини потрібно було б повалити проект виборчої реформи, Польське коло не мало б

¹⁶⁰ Głabiński S. Ludność polska w Galicyi Wschodniej...

¹⁶¹ O reformę wyborczą // Słowo Polskie. 1905. Nr 493. 23 października.

¹⁶² Akcja o samodzielność Galicyi // Słowo Polskie. 1906. Nr 11. 8 stycznia.

¹⁶³ Reforma wyborcza w Austrii a Galicya // Słowo Polskie. 1905. Nr 562. 4 grudnia.

вагатись ані хвилини"¹⁶⁴. Позиція галицьких поляків стала однією з причин відставки в травні 1906 р. уряду П. Гауча й відмови від його законопроекту. Після формування нового австрійського кабінету Макса Владіміра Бека Польське коло розпочало переговори з урядом, у ході яких ключову роль відіграли М. Бобжинський і С. Гломбінський. Згідно з укладеною ними таємною угодою, поляки обіцяли підтримати виборчу реформу в обмін на деякі кроки уряду щодо розширення галицької автономії¹⁶⁵. За новим законопроектом, що на зламі 1906–1907 рр. став законом, українці могли розраховувати на 27 місць (25,5 % галицької делегації). Попри цей успіх, результати виборів 1907 року, на яких українці здобули фактично всі можливі для себе мандати і сприяли перемозі кількох єврейських кандидатів над польськими, були сприйняті ендеками як національна катастрофа і змусили їх зайняти жорстку позицію щодо реформування виборів до Галицького сейму.

З моменту декларації П. Гауча сеймова виборча реформа стала справою часу. У 1907–1914 рр. вона перетворилась у ключову проблему Галичини, навколо якої йшли міжнаціональні дискусії, формувалися політичні блоки. Польські політики шукали варіанти виборчої реформи, непокоячись, що за діючого законодавства українці на найближчих виборах здобудуть третину мандатів. Наполягаючи на проведенні ґрунтовної в соціальному відношенні реформи, яка б надовго вирішила питання і забезпечила національні інтереси поляків у Східній Галичині, ендеки підтримували законопроект С. Гломбінського. Згідно з ним, Галицький сейм складався б зі 167 депутатів, у тому числі 12 вірилістів, 40 депутатів додаткової виборчої групи з вищих заможних верств і вищої інтелігенції та 115 депутатів, обраних на підставі загального, прямого й рівного виборчого права, однак при такому поділі провінції на виборчі округи, який б забезпечив перевагу польським кандидатам. Згодом проект С. Гломбінського був доповнений пропозицією Ю. Бузека про запровадження національного кадастру, що мало запобігти втратам поляками мандатів, як це сталося за пропорційної системи на парламентських виборах 1907 року. За твердженням Ю. Бузека, лише запровадження національного кадастру гарантувало полякам збереження більшості в 2/3 голосів і вирішального політичного впливу в краю. Серед переваг національного кадастру були названі: забезпечення можливості обирати своїх депутатів усьому польському населенню Галичини, збереження впливу поляків на євреїв, зміцнення національної свідомості східногалицьких поляків і зв'язку польської шляхти з народом, спрямування виборчої боротьби українців не проти поляків, а між українськими партіями. Ю. Бузек навіть стверджував, що "кадастр забезпечить раз і назавжди наше становище і наш вирішальний вплив у східній частині краю"¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Wyodrębnienie Galicyi i reforma wyborcza // *Słowo Polskie*. 1906. Nr 131. 26 marca.

¹⁶⁵ *Glański S. Wspomnienia polityczne*. S. 79.

¹⁶⁶ ВІ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozłóca, przyb. 354 /3, k. 185–192 (меморіал Ю. Бузека з обґрунтуванням необхідності запровадження національного кадастру, 1907 р.).

Парламентські вибори 1907 року призвели до суттєвого збільшення українського представництва. Його погрози вести опозиційну політику аж до обструкції в умовах укладення австро-угорської угоди змусили австрійського прем'єра М. В. Бека почати переговори з українцями й пообіцяти реалізацію низки заходів, спрямованих на покращення їх становища¹⁶⁷. Звістки про переговори викликали в середовищі ендеків різку реакцію: через пресу вони вимагали пояснень від найвищих чиновників і депутатів, широкого публічного обговорення й запоруки, що "польська національна справа не зазнає жодних збитків"¹⁶⁸. У другій половині жовтня 1907 р. ситуація стала предметом обговорення на закритому засіданні Польського кола у Відні, яке проходило за участю галицького намісника А. Потоцького. Позицію ендеків представляли С. Гломбінський, Роджер Баттаґліа і Ю. Бузек. С. Гломбінський заявив, що університетські поступки українцям завеликі, наголошував на необхідності зберегти польський характер Львівського університету і міністерства для Галичини, заперечував проти призначення українців міністерськими чиновниками. Він визнавав, що "на жадання ми мусимо погодитися", однак непокоївся, що "така кількість концесій має велике моральне значення". С. Гломбінський пропонував домагатися від австрійського прем'єра обіцянки в парламенті, що він "не дасть жодної національної концесії русинам без порозуміння з поляками"¹⁶⁹. За непокоєння Р. Баттаґліа викликало те, що українці змусили уряд до поступок, погрожуючи обструкцією, в чому він вбачав небезпечний прецедент. Плановані "концесії" Р. Баттаґліа назвав надмірними й запропонував розтягнути їх надання в часі¹⁷⁰. Ю. Бузек закликав осмислити останні події стратегічно:

Тут є сторона моральна й формальна. Потрібно рахуватися з силою русинів. Їх сила зміцнюватиметься. Тому сьогоднішні руські здобутки є тільки початком. Сьогоднішні їхні здобутки невеликі, але їх надовго не вистачить. Їх апетит зростає. Тому потрібно засадничо зайняти таке становище, чи і як вони послаблюють нашу

¹⁶⁷ Українці отримали від уряду наступні обіцянки: об'єктивне ставлення до них адміністративною владою в Галичині й покарання винних у правопорушеннях чиновників, прискорення виборів громадської влади там, де вичерпано термін дії попередньої, вживання української мови як офіційної в урядах тих громад, які прийняли щодо цього відповідні ухвали, відкриття додаткових (паралельних) класів в українських гімназіях до рішення Галицького сейму про окремі гімназії, відмова від обов'язковості використання польської мови при імартікуляціях (урочистій посвяті в студенти) у Львівському університеті, використання української мови при записах студентів і веденні дисциплінарних справ, створення двох нових українських кафедр (з хімії та римського права), надання українським чиновникам посад у міністерствах, виділення коштів українським економічним і культурно-просвітнім інституціям. Щодо сеймової виборчої реформи уряд наполягав на досягненні компромісу між поляками й українцями (*Winiarski I. Rusini w Radzie Państwa 1907–1908*. Lwów, 1909. S. 44).

¹⁶⁸ *Konszachty rządu z Rusinami* // *Słowo Polskie*. 1907. Nr 502. 28 października.

¹⁶⁹ ВІ, oddz. rękopisów, teki M. Bobrzyńskiego, rkps 8109, k. 20–20 v. (протокол засідання Польського кола Державної Ради у Відні, 29 жовтня 1907 р.).

¹⁷⁰ *Ibid.* K. 21.

національну позицію. Мусимо вважати це інтересом. Що нам русини дадуть за це? Вони свого становища щодо нас ні тут, ні в краю не змінять. Вони безсилі перед тиском з краю. Я не вірю у покращення стосунків між нашими клубами, а тим більше між народами в краю. За кожну поступку ми повинні жадати поступок для себе. Поставимо засаду, що за кожну руську посаду ми жадасмо нового чиновника для себе в міністерстві. Субсидія для "Просвіти" – нехай уряд збільшить субсидії для наших товариств. [...] За декілька місяців ми обговорюватимемо нові кадастри, так що дійдемо до утравізації, а вони вже не старатимуться здобути новий університет, але викидуть поляків з університету. Покладімо край торгу русинів з міністрами [...]. Русини вже вчора глузували з нас, що здобули концесії¹⁷¹.

Переговори українців з австрійським урядом і фактичне визнання останнім слушності їх вимог посилили серед польських політиків відчуття загрози національним інтересам поляків. "Політична автономія Галичини захиталася, – так оцінював ситуацію навіть М. Бобжинський, – русини отримали підтримку центрального уряду і незмірно зросли в силі"¹⁷². Контакти уряду з українцями послабили позиції краківських консерваторів, що призвело до обрання С. Гломбінського головою Польського кола. С. Гломбінський розпочав переговори з М. В. Беком, домагаючись зриву урядових домовленостей з українцями. Їх наслідком стало підписання "ясно окресленої, суворо таємної угоди, про яку не знало й знати не могло навіть Польське коло". Згідно з нею, уряд зобов'язувався підтримувати ухвали Галицького сейму щодо розширення галицької автономії і сфери офіційного вжитку польської мови, вести переговори з українцями лише за згодою голови Польського кола, негайно інформувати його про вимоги українців, не надавати їм односторонніх "концесій", економічні пріоритети. За визнанням С. Гломбінського, М. В. Бек намагався дотримуватися цієї угоди¹⁷³. Підтвердженням цьому можна вважати позицію українського парламентського клубу, який визнав урядові обіцянки декларативними і відмовився вийти з опозиційного становища поки уряд не виконає своїх зобов'язань¹⁷⁴.

Суттєво різнилися висновки окремих польських політичних угруповань, зроблені з переговорів між урядом і українцями. Якщо ендеки потрактували їх як привід для ведення гострої антиукраїнської політики, то західногалицькі консерватори вважали переговори "наслідком і виявом того, що від часу запровадження автономії Галичини польська більшість не вміла чи не могла сама укласти угоду з русинами"¹⁷⁵. На зламі 1907–1908 рр. серед польських

¹⁷¹ Ibid. K. 25 (протокол засідання Польського кола у Відні, 30 жовтня 1907 р.).

¹⁷² Bobrzyński M. Z moich pamiętników / Przygotował do druku, wstępem i przypisami opatrzył A. Galos. Wrocław; Kraków, 1957. S. 6.

¹⁷³ Głabiński S. Wspomnienia polityczne. S. 86–92.

¹⁷⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів, 1926. С. 459–460.

¹⁷⁵ Bobrzyński M. Z moich pamiętników. S. 6.

правлячих кіл у Галичині запанувало переконання про необхідність негайно укласти угоду з українцями (на взір "нової ери" 1890 року), продемонструвавши цим уряду, що ситуація в Галичині перебуває під контролем польських політиків. Першим виявом нового курсу Національної ради стала підтримка нею (за сприяння намісника) на виборах до Галицького сейму 1908 року русофілів – результат кількарічних контактів польських політиків з ними, які були започатковані ще за намісника Л. Пінінського і до яких А. Потоцький залучався ще як крайовий маршалок. У цей період ендеки відстоювали неприпустимість угод як з українофілами, так і з русофілами, закликали поляків бути солідарними і не допустити здобуття українцями всіх східногалицьких мандатів та гостро критикували консерваторів за затягування виборчої реформи, чим ті "наразили край на такий великий ризик"¹⁷⁶. Напередодні виборів ендеки призупинили членство в Національній раді¹⁷⁷. Тим часом протегування русофілів викликало обурення українофілів у Галичині та невдоволення австрійського уряду, що змусило А. Потоцького піти на контакти з УНДП. Передчуття угоди (про домовленості з А. Потоцьким згадували провідні українські політики Кость Левицький і Євген Олесницький) викликало серед ендеків неприйняття. Їх лідери опинились осторонь переговорів, а консервативна преса, готуючи ґрунт для угоди, "кидала в суспільство платонічні визнання почуттів братерської любові між обома народами краю" й одночасно звинувачувала ендеків у перешкоджанні угоді, у шовінізмі по відношенню до українців¹⁷⁸. "Słowo Polskie" з обуренням писало:

Дедалі частіше чуємо заклики до зміни сьогоднішнього напрямку нашої політики щодо русинів, до припинення будь-якої боротьби з русинами, вихід на шлях угоди з "братнім народом". [...] Але невчасні компроміси, коли немає необхідних для тривалої згоди умов, коли інша сторона не хоче згоди або ж не дає достатніх гарантій сумлінного дотримання угоди, поступки зі шкодою, без належної компенсації за них – не сприятимуть полагожденню суперечностей, втихомирено боротьби, навпаки, загострять її ще більше. [...] Знадто мало ще в нас розуміння, що боротьба, яка ведеться сьогодні між нами й русинами, не розігруватиметься лише на арені законодавчих органів, але на терені всього суспільного життя нашого краю, бо це боротьба не лише за парламентські й сеймові мандати, за офіційну мову органів влади та інституцій, а в першу чергу за землю, за культуру міст, чи буде вона польською, чи руською, за душі й серця народу¹⁷⁹.

Вбивство українським студентом Мирославом Січинським галицького намісника А. Потоцького 12 квітня 1908 р., що не дозволило оприлюднити польсько-українські домовленості, стало в очах ендеків найвимовнішим доказом

¹⁷⁶ Rzykanci // Słowo Polskie. 1908. Nr 94. 25 lutego.

¹⁷⁷ Deklaracja stronnictwa wobec Rady Narodowej // Słowo Polskie. 1908. Nr 24. 15 stycznia.

¹⁷⁸ Nałogowi ugodowcy. II // Słowo Polskie. 1908. Nr 159. 3 kwietnia.

¹⁷⁹ Nałogowi ugodowcy. I // Słowo Polskie. 1908. Nr 157. 2 kwietnia.

на користь проведення жорсткої політики щодо українців. "Słowo Polskie" відразу окреслило "моральний зв'язок цієї події з усім українським рухом" і створену ним "атмосферу апофеозу гайдамацьких героїв різни", в якій і "мусив дозріти плід злочину"¹⁸⁰. Часопис наголошував, що акція М. Січинського була скерована проти А. Потоцького не як представника австрійської влади, а саме як польського намісника, тобто "проти нашого народу"¹⁸¹. У трагічній події "Słowo Polskie" звинуватило й польських політиків, які нібито через поступки українцям втратили контроль над ситуацією: "Ми також винні. Наш загал надто легковажив безбезпекою. Ми не вірили погрозам. Обманювали себе, що злочинні фрази залишаться тільки фразами, що ніколи не перетворяться в дію"¹⁸². Ендеки вимагали мобілізації польських сил для захисту від "руського безладу", припинення будь-яких переговорів з українцями, трактуючи їх як вияв слабкості поляків¹⁸³. "Ми твердо вирішили дотримуватися гакати"¹⁸⁴, – так окреслював ситуацію в Польському колі С. Гломбінський. – Руська дискусія виявила засадничу згоду: тепер – жодних концесій, зміцнити польську народність у Східній Галичині, підтримувати колонізацію"¹⁸⁵.

За наполяганням свого колишнього університетського викладача Леона Білінського (у цей час губернатора Австро-Угорського банку) С. Гломбінський влітку 1908 р. взяв участь у переговорах з К. Левицьким і Миколою Васильком, на яких мав бути розроблений всеохоплюючий план українсько-польської угоди¹⁸⁶. Однак цей проект навіть не став предметом ширшого обговорення. С. Гломбінський спрогнозував, що українців, які прагнули повноти влади в Східній Галичині, не зацікавлять запропоновані поступки (йшлося про закріплення за ними низки заступницьких посад у керівних органах влади)¹⁸⁷. Ендеки першими запротестували проти планованого призначення новим галицьким намісником Станіслава Бадені, який мав репутацію проукраїнського політика і був чи не єдиною прийнятною для українців кандидатурою¹⁸⁸. С. Гломбінський прагнув, аби намісником став хтось із східногалицьких консерваторів – Вітольд Чарториський, Станіслав Стажинський чи Тадеуш Ценський, однак австрійський уряд на це не погодився. Галицьким намісником

¹⁸⁰ Zbrodnia // Słowo Polskie. 1908. Nr 175. 13 kwietnia.

¹⁸¹ Konsekwencje // Słowo Polskie. 1908. Nr 179. 15 kwietnia.

¹⁸² Zbrodnia // Słowo Polskie. 1908. Nr 175. 13 kwietnia.

¹⁸³ Konsekwencje // Słowo Polskie. 1908. Nr 179. 15 kwietnia.

¹⁸⁴ Гаката – польська назва "Союзу підтримки германізму у східних провінціях" (згодом – "Німецький союз східних територій"), німецької націоналістичної організації, створеної в 1894 р. з метою германізації польських земель у складі Німецької імперії (Зайкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. С. 411).

¹⁸⁵ BJ, oddz. rękopisów, teki M. Bobrzyńskiego, rkps 8090 III, vol. 1, k. 93 v. (лист С. Гломбінського до М. Бобжинського, Відень, 6 травня 1908 р.).

¹⁸⁶ Biliński L. Wspomnienia i dokumenty. Warszawa, 1924. T. 1: 1846–1914. S. 159–165.

¹⁸⁷ Głbiniński S. Wspomnienia polityczne. S. 107.

¹⁸⁸ Ś. p. Andrzej hr. Potocki // Słowo Polskie. 1908. Nr 176. 14 kwietnia.

був призначений один із лідерів краківських консерваторів М. Бобжинський. "Ділив нас засадничо політичний світогляд", – згадував про М. Бобжинського С. Гломбінський¹⁸⁹. "Про мою згоду з національною демократією не могло бути й мови, – записав у спогадах М. Бобжинський. – Нас розділяла прірва. Я прагнув порозуміння з русинами, а вони жили з національною боротьби. Визнавали націоналістичну програму, котра для мене як для поляка означала припинення і занпащення всієї нашої багатотисячної праці"¹⁹⁰. Ендеки послідовно виступали проти всіх пропонуваних М. Бобжинським угод з українцями, вимагаючи ведення політики винятково в польських інтересах, усупереч діям українців і тиску австрійського уряду.

Як голова Польського кола С. Гломбінський докладав зусиль до недопущення або зриву будь-яких польсько-українських домовленостей, вдаючись до тактики відкладення справ, відміни зустрічей тощо. Так, інформуючи в травні 1910 р. М. Бобжинського про пропозицію українців об'єднати українські кафедри Львівського університету в окремі "університетський заклад", С. Гломбінський наполягав, що "теперішня хвиля не дуже сприяє подальшим переговорам. Апетити зросли, а журналістика постійними хибними інформаціями напружує атмосферу". Він пропонував "відкласти якнайдалі" обговорення цього питання з міністром освіти, оскільки такі наради "мусять закінчитися нічим"¹⁹¹. У Галицькому сеймі "антиблок" виступав проти рішень на користь української культури, зокрема проти заснування нових українських гімназій¹⁹². Реагуючи в листопаді 1910 р. на обструкцію українських депутатів Галицького сейму (через непоступливість поляків у справі виборчої реформи), С. Гломбінський заявив австрійському прем'єру Річардові Бінерту, що "тепер жодних концесій руським депутатам робити не можна, бо вони дискредитували своїх останніх представників, сподіваючись, що терором і обструкцією більше здобудуть", тож

¹⁸⁹ Głbiniński S. Wspomnienia polityczne. S. 109.

¹⁹⁰ Bobrzyński M. Z moich pamiętników. S. 141. Непорозуміння між краківськими консерваторами й ендеками щодо українського питання на рівні публічної дискусії намітилися відразу після вбивства А. Потоцького. Орган станяників "Czas" розкритикував польську національну самооборону в Східній Галичині, ді якої, на думку його видавців, сприяли піднесенню національної свідомості й солідарності передусім українського населення. Часопис пропонував створювати в Східній Галичині неполітичні передусім українського походження організації, що дозволило б співпрацювати з українцями в різних сферах. У відповідь "Słowo Polskie" заявляло, що всі громадські інституції, створені свого часу польським коштом на пограниччі для спільних чи українських цілей, опинилися в руках українців і служать антипольській діяльності. Натомість творення нових спільних інституцій "не припало б до смаку ні місцевим русинам, ні полякам. Ми, поляки, хочемо жити тут так само комфортно з національного огляду, як поляки у Кракові, а місцеві русини хочуть самостійно управляти собою". Тож "слід рахуватися з тим, що тут справді є дві окремі суспільності", тому "потрібно холодно оцінити ступінь сьогодишньої напруги руської національної свідомості" та усвідомити, що "старі півзаходи не розв'язуть руського питання" (Program uszypiania // Słowo Polskie. 1908. Nr 244. 25 maja).

¹⁹¹ BJ, oddz. rękopisów, teki M. Bobrzyńskiego, rkps 8093 III, k. 219–220 (лист С. Гломбінського до М. Бобжинського, Відень, 28 травня 1910 р.).

¹⁹² Bobrzyński M. Z moich pamiętników. S. 173.

“бюджет і засади виборчої реформи мають бути ухвалені, незважаючи на обструкцію, що не виключатиме відновлення переговорів згодом”¹⁹³. Після виборів 1908 року “ендеки виразно намагалися стримувати роботу над сеймовою виборчою реформою”. За твердженням краківських консерваторів, так вони прагнули якнайдовше залишити нерозв’язаним питання, навколо якого можна було вести широку політичну агітацію¹⁹⁴. З 21 вересня 1908 р. до 12 січня 1911 р. С. Гломбінський очолював сеймову комісію в справі виборчої реформи, однак під його головуванням вона фактично не працювала – то через відсутність порозуміння між політичними угрупованнями, то через брак статистичних даних. Роботу комісії добре ілюструє протокол засідання від 19 липня 1910 р. С. Гломбінський поінформував присутніх про принципові розбіжності між сеймовою лівницею і правницею, які паралізували роботу субкомітету. Отже мета засідання полягала в усуненні цих розбіжностей, однак “після кількарізкових перерв для досягнення порозуміння – останнє не наступило, засідання відкладено”¹⁹⁵.

Після подій 1908 року ендеки відновили масові акції під гаслами проведення виборчої реформи в польських інтересах і розширення автономії Галичини¹⁹⁶, що йшло врозріз з австрофільськими переконаннями М. Бобжинського. Вони також активізували ідеологічну та організаційну діяльність у Західній Галичині, намагаючись здобути там політичну перевагу¹⁹⁷. Одночасно ендеки ініціювали консультації зі східногалицькими консерваторами, у ході яких формувалася потужна опозиція галицькому наміснику¹⁹⁸. Ситуація в Польському колі, чималу частину членів якого турбувала конфронтація політичних ліній С. Гломбінського і М. Бобжинського, загострювалася¹⁹⁹. Протистояння між краківськими консерваторами й ендеками та систематичні дії М. Бобжинського, спрямовані на послаблення позицій СДН, у 1910 р., з одного боку, вилилися у внутрішньопартійну кризу в СДН, а з іншого – призвели до відкритого виступу ендеків проти галицького намісника. З’їзд СДН, що проходив у Львові 22–

¹⁹³ BJ, oddz. rękopisów, teki M. Bobrzyńskiego, rkps 8093 III, k. 385–386 (лист С. Гломбінського до М. Бобжинського, Відень, 9 листопада 1911 р.).

¹⁹⁴ *Wątor A.* Narodowa demokracja... S. 246.

¹⁹⁵ BJ, oddz. rękopisów, teki M. Bobrzyńskiego, rkps 8107 III, k. 3 (протокол засідання комісії Галицького сейму в справі виборчої реформи, Львів, 19 липня 1910 р.).

¹⁹⁶ Ibid. Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozłca, przyb. 356 / 03, k. 629–632 (тасмний об’їзник Організаційної комісії СДН, підписаний Е. Адамом, Львів, 2 вересня 1909 р.).

¹⁹⁷ Ibid. K. 625–628 (лист С. Грабського до Я. Гв. Павліковського, вересень 1909 р.).

¹⁹⁸ Так, у листі Т. Ценського до Я. Гв. Павліковського (1910 р.) йшлося про ініційовані С. Грабським переговори “в політичних справах” у вірменського архієпископа Юзефа Теодоровича, участь у яких з боку східногалицьких консерваторів мали взяти В. Чарториский, Станіслав Стронський і Т. Ценський, а з боку ендеків – Я. Гв. Павліковський і Е. Адам [Ibid. Przyb. 357 / 03, k. 893–894 (лист Т. Ценського до Я. Гв. Павліковського, Пеняки, 17 травня 1910 р.)].

¹⁹⁹ Ibid. Teki M. Bobrzyńskiego, rkps 8093 III, k. 132–134 (лист Владислава Чайковського до М. Бобжинського, Відень, 21 квітня 1910 р.).

23 травня 1910 р. під керівництвом С. Грабського і Я. Гв. Павліковського, ухвалив запропоновану Яном Заморським резолюцію, в якій крайова влада звинувачувалася одночасно й у нехтуванні національними інтересами на користь українців, й у створенні корупційної системи²⁰⁰.

З’їзд національно-демократичного стороництва закликає Головний комітет, депутатів і пресу стороництва до засадничої опозиції проти системи крайового уряду, який для збереження видимого спокою посвячує найжиттєвіші національні інтереси на користь ворожой нам української партії, а одночасно, спираючись на елементи, що дбають про станові й особисті користі, деморалізує публічне життя народу²⁰¹.

Рішення з’їзду СДН викликало бурхливу реакцію галицької громадськості та обурення М. Бобжинського. У відповідь на вимогу М. Бобжинського надати пояснення С. Гломбінський намагався сепаратизуватися від ухвал з’їзду, стверджуючи, що особисто на з’їзді не був і напередодні отримав запевнення, нібито особистих резолюцій ухвалено не буде, хоча й бачив “дуже роздратований настрій”²⁰². “Я зустрів Гломбінського в кав’ярні, – інформував М. Бобжинського Владислав Леопольд Яворський. – З кількох речень, які він кинув у відповідь на питання когось із присутніх, бачу, що він не здає собі справи з важливості ухвали з’їзду і всю проблему трактує дуже легко”²⁰³. М. Бобжинський не повірив запевненням у непричетності С. Гломбінського, хоча й враховував, що той поступався впливами в СДН радикальнішому С. Грабському. М. Бобжинський вважав усі дії польських політиків в Австрії без порозуміння з українцями в Галичині приреченими на невдачу: “якби Гломбінський чи будь-хто інший обіймав посаду намісника, він [...] проводив би пацифікаційну політику щодо русинів і людовців, можливо, не з переконання, але під натиском із Відня або ж швидко мусив би піти у відставку”²⁰⁴.

Показником внутрішньопартійної кризи стала ухвала парламентської групи СДН 11 червня 1910 р. про необов’язковість для її членів виконувати рішення партійних з’їздів²⁰⁵. Лідер групи Людоміл Герман (співпрацював з М. Бобжинським у 1890-х роках, коли той очолював Крайову шкільну раду) наполягав на засудженні ухвали з’їзду СДН. Резолюцію з’їзду критикували ряд інших діячів партії. Броніслав Кжичинський стверджував, що рішення, які

²⁰⁰ Ibid. Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozłca, przyb. 357 / 03, k. 1035–1036 (промова Я. Гв. Павліковського на зібранні львівських членів СДН, 9 червня 1910 р.).

²⁰¹ Цит. за: *Wątor A.* Narodowa Demokracja... S. 195.

²⁰² BJ, oddz. rękopisów, teki M. Bobrzyńskiego, rkps 8093 III, k. 213–214 v. (лист С. Гломбінського до М. Бобжинського, Відень, 26 травня 1910 р.).

²⁰³ Ibid. K. 218 v. (лист В. Л. Яворського до М. Бобжинського, Краків, 27 травня 1910 р.).

²⁰⁴ *Bobrzyński M.* Z moich pamiętników. S. 198, 210.

²⁰⁵ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozłca, przyb. 357 / 03, k. 1033–1034 (таємне розпорядження президії СДН, Львів, 14 червня 1910 р.).

неможливо виконати, послаблюють політичну значущість СДН²⁰⁶. Р. Баттагліа застерігав однопартійців, що боротьба “на всі боки” схиляє симпатії громадськості до суперників, “вичерпує сили” й ускладнює реалізацію програми СДН, оскільки робить неможливим ведення переговорів і використання особистих впливів партійних лідерів²⁰⁷. Як наслідок, криза в СДН спричинила відхід деяких його членів до “старих” демократів. У таких умовах С. Гломбінський не міг не констатувати: “Криза в сторонництві очевидна”. Він прогнозував, що “становище президента кола абсолютно не вдається в тих умовах втримати”, і мав намір скласти парламентський мандат у Львові задля обрання на своє місце С. Грабського. “Потрібно багато сильної волі і спритності, – підсумовував С. Гломбінський, – щоб виплутатися з цієї халепи без довготривалої шкоди для сторонництва, а, можливо, й національної справи”²⁰⁸.

Внутрішньопартійна криза була врегульована після кількох персональних переміщень, що забезпечували виконання особами, які займали певні посади, рішень партійного керівництва. С. Грабський вкотре спробував відійти в тінь, хоча його роль у загостренні антиукраїнського курсу СДН не викликала сумніву. Готуючи спільне засідання Виконавчого комітету СДН з сеймовими й парламентськими депутатами, С. Грабський пропонував виступити Я. Гв. Павліковському, С. Гломбінському й Е. Адаму, а щодо себе обмежився коротким планом: “буду мовчати”²⁰⁹. Однак після цієї кризи в СДН гору взяв курс на загострення боротьби, що мав стратегічні цілі. С. Грабський відзначив у спогадах, що в порозумінні з Я. Гв. Павліковським він “постановив спровокувати гостру боротьбу сторонництва проти намісника Бобжинського через його українофільську політику, яка підривала польську національну рацію стану в Східній Галичині, аби згодом, розширюючи цю боротьбу, спрямувати її також проти віденського уряду”²¹⁰. У листі до Я. Гв. Павліковського С. Грабський так окреслював найближчі завдання:

Готується, на мою думку, важка для нас ситуація в руській справі. Я був у Бобжинського [...] і принагідно витягнув його на загальну дискусію та констатую: 1) що це наш рішучий ворог, який постановив нас знищити, а всі хвилеві з його боку позитивні налаштування щодо нас є лише тактичним маневром; 2) дуже боїться двох речей: а) повалення Коритовського; б) нашого зближення з подоляками (обидві, отже, мусимо зробити); 3) залежить від лядовців, щодо яких мусить дотримуватися даних обіцянок; 4) найважливіше – планує і готує

²⁰⁶ Ibid. K. 1071–1074 (лист Б. Кжичинського до Я. Гв. Павліковського, Новий Сонч, 22 червня 1910 р.).

²⁰⁷ Ibid. K. 1015–1024 (лист Р. Баттагліа з поясненнями про причини свого виходу з СДН, 1910 р.).

²⁰⁸ Ibid. K. 1043–1054 (лист С. Гломбінського до Я. Гв. Павліковського, Відень, 14 червня 1910 р.).

²⁰⁹ Ibid. K. 1121–1124 (лист С. Гломбінського до Я. Гв. Павліковського, 1 вересня 1910 р.).

²¹⁰ Grabski S. Pamiętniki. T. 1. S. 205.

угоду з українцями, і то далекосяжну. Тут нам потрібно бути дуже рішучими й не дозволити вивести себе в поле. Під час сейму мусимо реорганізувати Національну раду й зміцнитися в ній так, аби грати першу скрипку, а одночасно провести серію нарад з подоляками”²¹¹.

У контексті цього плану спроби досягнути порозуміння між М. Бобжинським і керівниками СДН були безрезультатними. На початку 1911 р. політичні одностайні М. Бобжинського були вражені звісткою про можливе призначення С. Гломбінського міністром для Галичини, що призвело б, на їх думку, до відставки М. Бобжинського і заміни його ендеком на посаді галицького намісника. За твердженням В. Л. Яворського, “вибори проведені іншим намісником віддадут край на відкуп всеполякам і закінчат еру дотеперішньої польської політики”. Він дорікав М. Бобжинському, що той “не дбає про своє становище в такому сенсі, як це роблять інші, аби його втримати” і провокує таким чином у Галичині політичну “катастрофу” від рук націонал-демократів²¹². У цьому листі, по суті, визнано широке розповсюдження ендецьких впливів і настроїв у польському суспільстві Галичини, що й підтвердили наступні події. Однак на той момент позиції краківських консерваторів у Відні виявилися сильнішими. С. Гломбінський мусів задовільнитися посадою міністра залізниці, що стало засобом його усунення від головування в Польському колі. На парламентських виборах у червні–липні 1911 р. “блок” і “антиблок” відкрито протистояли одне одному. Не без зусиль М. Бобжинського позиції ендеків у польському представництві суттєво послабилися (обрано лише 14 депутатів). Їх спроба висловити в липні 1911 р. на засіданні Польського кола недовіру галицькому наміснику зазнала фіаско: за таке рішення проголосували 14 депутатів, проти – 40²¹³.

Виборча поразка 1911 року підштовхнула ендеків до переосмислення дотеперішньої політики. Лідери СДН планували звертати більшу увагу на організаційне зміцнення сторонництва, ідейно-пропагандистську роботу, а відставки ключових партійних осіб мали вивільнити угруповання від скутості в діях, зумовленої їх перебуванням при владі. У червні 1911 р. С. Гломбінський поінформував Я. Гв. Павліковського про рішення відмовитися від міністерства, бо “не тільки я, а й наше сторонництво як ідейне втрачає на моїх постійних посадах”²¹⁴. Юзеф Пгась склав повноваження віце-голови Польського кола. У віденській політиці, попри часткову втрату своїх позицій внаслідок виборів, ендеки

²¹¹ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozińca, przyb. 358 / 03, k. 1303–1306 (лист С. Грабського до Я. Гв. Павліковського, 1911 р.).

²¹² Ibid. Teki M. Bobrzyńskiego, rkps 8095 III, k. 5–6 v. (лист В. Л. Яворського до М. Бобжинського, Краків, 3 січня 1911 р.).

²¹³ Wątor A. Narodowa Demokracja... S. 207–220.

²¹⁴ BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozińca, przyb. 358 / 03, k. 1311–1314 (лист С. Гломбінського до Я. Гв. Павліковського, Відень, 23 червня 1911 р.).

протистояли спробам залучити все Польське коло до переговорів і укладення угоди з українцями. “Вдруге, – інформував Ю. Птась Я. Гв. Павліковського у вересні 1911 р., – не вдалося заангажувати нас у справу угоди з русинами на парламентському ґрунті і вважаю, що цього більше не пробуватимуть”²¹⁵. Основну ж увагу ендеки зосередили на Галичині, зокрема на зриві польсько-української угоди щодо сеймової виборчої реформи. У 1912 р. СДН розгорнуло вічовий рух проти “концесій” українцям. Для ухвалення на вічах були розроблені однотипні резолюції, в яких стверджувалося: поступки українцям – з огляду на їхню підтримку австрійського уряду – з польської “рації стану” не відповідають польським інтересам і національній гідності; створення українського університету у Львові абсолютно виключене; будь-які поступки українцям, поки вони не припинять обструкцію в сеймі і не буде проведена “справедлива” виборча реформа, можуть виявитися “згубними для автономістської ідеї”²¹⁶. Ендеки намагалися пов’язати в масовій свідомості поняття патріотизму й моральності, наголошували саме на “моральному” банкрутстві пронамісниківського блоку. “Так мусило статися, – писав С. Грабський. – Блок, а отже не лише станьчики, а й людовці, і демократи, остаточно банкрутують. Уже рік, як збанкрутував морально в очах усіх порядних людей. Тепер банкрутують політично, розлітаючись”²¹⁷.

Відсторонення ендеків від влади дозволило М. Бобжинському приступити до здійснення виборчої реформи на засадах компромісу з українцями. 10 січня 1912 р. блокова більшість польського сеймового кола під керівництвом нового голови Л. Білінського, всупереч опозиції подоляків і ендеків, ухвалила рішення, яким проголосила польсько-українське порозуміння бажаним для мирного співжиття обох народів і доручила президіям польських клубів розпочати переговори задля укладення угоди з українцями²¹⁸. Упродовж 1912 – початку 1913 рр. між українськими й польськими представниками за посередництвом М. Бобжинського йшли напружені консультації про умови сеймової виборчої реформи. Позиція ендеків щодо етапів цих переговорів докладно відображена в дослідженні Юзефа Бушка²¹⁹. Під гаслом “досить поступок” вони опиралися збільшенню числа українських мандатів понад 26,4 % (частка українців у представництві від Галичини в Державній Раді), виступали за зменшення числа українських представників від міст і проти надання їм мандатів з курії великих землевласників, проти запровадження в Галицькому сеймі української курії (тракували це як початок поділу краю), за неможливість накладення українцями

²¹⁵ Ibid. K. 1392 (лист Ю. Птася до Я. Гв. Павліковського, Відень, 21 вересня 1911 р.).

²¹⁶ Ibid. Przyb. 362 / 03, k. 193–194 (проект резолюції для затвердження на польських національних вічах, травень 1912 р.).

²¹⁷ Ibid. K. 272 (лист С. Грабського до Я. Гв. Павліковського, 1912 р.).

²¹⁸ Ibid. Teki M. Bobrzyńskiego, rkps 8106 / III, k. 31 (лист Л. Білінського до невідомого адресата, Львів, 12 січня 1912 р.).

²¹⁹ *Buszek J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905–1914. Warszawa, 1956.*

вето на сеймові ухвали в разі здобуття ними більше чверті мандатів²²⁰. У випадку незгоди українців з польськими умовами ендеки пропонували ухвалити реформу, зламавши українську обструкцію в сеймі²²¹. Керовані ендеками віча закликали польських депутатів “усіма легальними засобами запобігти капітуляції польського сейму перед українським терором”²²².

Угруповання “блоку” вважали безглуздим підхід ендеків до виборчої реформи, основна мета якої полягала саме в досягненні польсько-української угоди. Без її укладення для поляків не було сенсу йти на поступки, оскільки незгода українців із виборчою реформою лише поглиблювала б міжнаціональне протистояння²²³. Під час заключної дискусії в польському сеймовому колі 1–3 квітня 1913 р. краківські консерватори закликали відкрити міжнаціональним порозумінням шлях для назрілих реформ²²⁴. Ряд промовців із “блоку” з пафосом говорили про потребу залагодити історичні провини польської шляхти перед українським народом, прирівнювали значущість українсько-польського порозуміння в справі сеймової виборчої реформи до Люблінської унії²²⁵. Польські демократи відстоювали широкий погляд на українську проблему, стверджували, що одностороння політика Польщі в цій сфері привела до занепаду її державності, а продовження негайного курсу на початку XX ст. може занести польську справу, знищити галицьку автономію²²⁶. Усі ці тези на засіданні різко розкритикував С. Гломбінський:

Замість того, щоб декларувати угоду Польщі з Руссю і захоплюватися власними фразами, ми зобов’язані тверезо і холодно застановитися над кроком, який маємо намір зробити. [...] Тут зовсім не йдеться про польсько-руську угоду, а тільки про новий уклад національних, політичних і суспільних сил у цьому краю, про нову виборчу ординацію до сейму, й ні про що більше. [...] Не обманюймося, панове! Виборча реформа зовсім не є польсько-руською угодою, а, навпаки, буде вступом до незворотньої подальшої політичної боротьби обох народів²²⁷.

²²⁰ Dość już ustępstw! // *Słowo Polskie*. 1913. Nr 64. 7 lutego; BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 363 / 03 (матеріали депутатського звіту С. Гломбінського, Львів, 19 березня 1913 р.).

²²¹ *Reforma wyborcza* // *Słowo Polskie*. 1913. Nr 91. 23 lutego.

²²² BJ, oddz. rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 363 / 03 (матеріали депутатського звіту С. Гломбінського, Львів, 19 березня 1913 р.).

²²³ *Bobrzyński M. Z moich pamiętników*. S. 263.

²²⁴ Національний момент виборчої реформи в освітленю краківських консерваторів // *Діло*. 1913. Ч. 75. 4 квітня.

²²⁵ Przemówienie dr Stanisława Głabińskiego w kole sejmowym dnia 3 kwietnia // *Słowo Polskie*. 1913. Nr 156. 4 kwietnia.

²²⁶ Польське соймове коло // *Діло*. 1913. Ч. 75. 4 квітня.

²²⁷ Przemówienie dr Stanisława Głabińskiego w kole sejmowym dnia 3 kwietnia // *Słowo Polskie*. 1913. Nr 156. 4 kwietnia.

У ніч з 3 на 4 квітня 1913 р. польське сеймове коло більшістю голосів висловилося за фіналізацію виборчої реформи на засадах компромісу з українцями на найближчій сеймовій сесії. Однак настрої польської громадськості в краю, провідну роль у формуванні яких відіграли ендеки, не дозволили цього зробити. Зрив угоди був пов'язаний з листом римо-католицького єпископату проти проекту реформи. Резиденція краківського римо-католицького єпископа Адама Сапегі, одного з трьох ініціаторів його написання, протягом останніх років була осередком, що об'єднував подоляків і ендеків²²⁸. Поява цього документа відповідала прагненням останніх: вони назвали лист єпископату виявом моральної сили народу, який піднявся на свій захист²²⁹. Логічним наслідком цих подій стала відставка М. Бобжинського з посади галицького намісника. Його наступник Вітольд Коритовський вступив у переговори з "антиблоком". Вибори до Галицького сейму 1913 року принесли останньому перемогу, продемонструвавши утвердження націонал-демократичної ідеології в польському суспільстві Галичини. 14 лютого 1914 р. Галицький сейм ухвалив проект виборчої реформи, що загалом базувався на попередньому варіанті з незначними поправками в дусі ендецьких вимог. Ще одним свідченням впливовості націонал-демократичних ідей стало те, що в основу проекту було покладено відстоювану ендеками засаду національного кадастру, чим було відкрито шлях до політичного розмежування українців і поляків у Галичині й побудови їх відносин як міжнаціональних.

* * *

Польська націонал-демократія сформувалася на зламі XIX–XX ст. як потужна політична сила із загальнопольською ідеологією, що звернулася до свого народу з гаслами першорядності національних інтересів, національної солідарності, підпорядкування партикулярної політики загальнопольським цілям і оперття національної праці на різні верстви суспільства, яке мусило зробити чіткий національний вибір. Гасла ендеції відповідали очікуванням польської громадськості, йшли в руслі аналогічних процесів у інших народів регіону, що в поєднанні з організаційними зусиллями діячів забезпечило цьому політичному напрямку провідні позиції в польській політиці. Утвердження польської націонал-демократії в Галичині було безпосередньо пов'язане зі спрямуванням її програмних положень проти українського руху, що одночасно відіграв роль загрози польським інтересам і об'єкту польської експансії, яку ендеки вважали неодмінним атрибутом розвитку "життєвих сил" народу. Відносини польської ендеції з українцями в Галичині на початку XX ст. демонструють тісну взаємозалежність ідеологій українського й польського національних рухів,

²²⁸ Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza... S. 247.

²²⁹ Organizacja moralna narodu // Słowo Polskie. 1913. Nr 182. 19 kwietnia.

побудови національних програм на взірць або всупереч прагненням і діям суперника. Безумовною заслугою польської націонал-демократії в українському питанні був значний для тогочасного польського суспільства крок до відмови від ідеї про нерозривну єдність "двох братніх народів", їх особливий напівмістичний зв'язок, порушення якого багатьом польським політикам ще на початку XX ст. видавався чимось катастрофічним, немислимим. Польські націонал-демократи привчали суспільство мислити категоріями модерної нації й розуміти природний і невідворотний характер міжнаціональних конфліктів усюди, де був ґрунт для зіткнення національних інтересів.

У ставленні до українського питання ідеологія польської націонал-демократії в Галичині була багаторівневою, у багатьох випадках – суперечливою, що впливало зі складностей поєднання теоретичних постулатів з реаліями практичної політики, а щодо деяких питань проходила свою еволюцію, інколи навіть до протилежних позицій. Важливу роль у сприйнятті ендеками галицьких українців відігравала їх співпраця в українському питанні зі своїми найближчими союзниками в Східній Галичині – польськими східногалицькими консерваторами. Прикладом зміни ендецьких уявлень про українців є питання про те, чи поляки мали вважати їх окремим народом, чи частиною польського народу. Якщо на початку XX ст. в ендецькій публіцистиці домінувало зневажливе ставлення до українців як до чогось слабого, несформованого, нежиттєздатного, меншовартісного, то напередодні Першої світової війни ендеція радше визнавала в них зміцнілого конкурента з виразно окремішними від польських прагненнями. Некритичне перебільшення недоліків українського народу в ім'я вивіщення на їх тлі польських чеснот носило з боку націонал-демократів плановий характер, було ідеологічною кампанією, спрямованою на утвердження серед польського суспільства націоналістичної ідеології, яку з часом можна було обернути проти урядів Австро-Угорщини, Німеччини та Росії. Важливим підґрунтям критичного ставлення ендеків до майбутнього українства була теза про слабкість і політичну незрілість українського руху в Росії. Націонал-демократи відкидали ідею самостійної України і вважали, що українське питання залишиться об'єктом польсько-російських відносин.

Ендецькі політики в Галичині на початку XX ст. чимало спричинилися до виокремлення й чіткого оформлення основних аспектів українсько-польського суперництва й надання їм ідеологічного навантаження символів міжнаціонального протистояння, щодо яких поступки сторін були неможливими. Такими питаннями були: історична традиція, національна приналежність території Східної Галичини, влада і власність, національне обличчя Львова та створення українського університету. Ендеки відстоювали тезу, що будь-які національні здобутки українців у Галичині можливі тільки коштом поляків, шляхом їх витіснення з попередньо здобутих позицій. Така теза мала певне підґрунтя в політико-правовому устрої Австро-Угорщини й статусі Галичини. За існуючого стану позиції поляків справді були максимально можливими, натомість українці

мали підстави домагатися гарантованої конституцією національної рівноправності. Такий стан змушував єврейські чинити запеклий опір будь-якому зміцненню українських позицій і вважати неприйнятними для поляків будь-які політичні угоди з українцями, розглядаючи їх як підґрунтя для висування українським рухом нових вимог. Націонал-демократи різко критикували краківських консерваторів, які вважали українсько-польське порозуміння в Галичині запорукою успішного розвитку провінції, а український рух в історичній перспективі – союзником Польщі. Шлях до полагодження міжнаціональних відносин у майбутньому єврейські бачили у зміцненні польського чинника в Східній Галичині, що дозволило б полякам діяти по відношенню до українців з позиції сили. Відчуття загрози з українського боку змушувало галицьких націонал-демократів полемізувати з загальнопольським партійним курсом і періодичними закличками політиків з інших польських земель не ускладнювати польську справу на європейській арені звинуваченнями в гнобленні українців у Галичині. Утримання польської переваги в Галичині єврейські трактували як свого роду власне місіїне покликання, національний обов'язок повернути цю територію відновленій Польщі в незмінному стані.

POLISH NATIONAL DEMOCRATS AND THE UKRAINIAN QUESTION IN GALICIA EARLY IN THE XXth CENTURY

Olena ARKUSHA

Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine

At the close of the XIXth – early in the XXth century the Polish ideology of national democracy became one of the most influential factors in the political life of Galicia under Austrian rule. National democrats came into being as the all-Polish party, whose leaders acknowledged priority of national interests and solidarity, developed ideas of modern nation and emphasized natural character of racial conflicts. Their opposition to the Ukrainian movement, which was seen as both a threat to the national interests and an object for Polish expansion, facilitated their strengthening in Galicia. Rejecting the idea of unity between “the two fraternal peoples” and pressing for treating the Ukrainian movement like a competitor, Polish national democrats made the main issues of the Polish-Ukrainian rivalry in Galicia clearer. The part played by the Ukrainian question in the consolidation of Polish national democratic party in Galicia proves close interdependency between Polish and Ukrainian national ideologies early in the XXth century.

Key words: Galicia, Polish national democrats, Ukrainian national movement, L'viv, Stanisław Głabiński, Stanisław Grabski, Jan Gwalbert Pawlikowski.

Стаття надійшла до редколегії 03.03.2005
Прийнята до друку 03.05.2005

УДК 94 (477.83/86–11 = 162.1) “1918/1919”

ПОЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ПІД ВЛАДОЮ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Олег ПАВЛИШИН

Український католицький університет у Львові

Поляки Східної Галичини назагал негативно поставилися до встановлення та діяльності української влади в краю в листопаді 1918 – червні 1919 рр. Більшість державних службовців польської національності відмовились від праці в установах ЗУНР, отримуючи при цьому матеріальну компенсацію від Польщі. Польські інституції підтримували національне життя населення міст, допомагали йому в соціальному плані. Поза Львовом польські активісти практикували акції саботажу та підпільної антиукраїнської боротьби. У відповідь влада ЗУНР здійснювала репресивні заходи превентивного характеру. На території республіки була розгорнута мережа таборів (Коломия, Микулинці, Станіславів, Струсів тощо), в яких утримували кілька тисяч інтернованих поляків. Спеціальна українсько-польська угода відрегулювала допомогу полоненим та інтернованим. Перехід влади в окремих містах краю до рук польського проводу в травні 1919 р. відбувся на підставі відповідних домовленостей з українською адміністрацією.

Ключові слова: Східна Галичина, Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), міжнаціональні взаємини, польське населення, інтернування.

Становище національних меншин і міжнаціональні відносини в Західно-Українській Народній Республіці (ЗУНР) висвітлено в науковій літературі нерівномірно. Якщо різним аспектам тогочасного життя євреїв присвячено ряд спеціальних досліджень¹, то польське населення розглянуто переважно в

¹ *Везьбенц В.* Євреї та польсько-український конфлікт у Східній Галичині після Першої світової війни // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ, 1997. С. 140–147; *Гон М.* Діяльність конференції (21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ, 1997. С. 140–147; *Гон М.* Діяльність єврейських політичних партій Західної України в контексті українсько-єврейських взаємин. Автореферат дис. [...] канд. іст. наук. Київ, 1998; *Його ж.* Євреї в ЗУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиція. С. 202–204; *Погребинська І., Гон М.* Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці (До проблеми українсько-єврейських взаємин). Київ, 1997; *Тинченко Я.* Єврейське формування Західної України. Гражданская война // Єгупець. Київ, 2003. № 12. С. 259–275; *Хонігсман Я.* Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці // Єврей України (Краткий очерк истории) / Под ред. Ф. Я. Горювского: В 2-х ч. Київ, 1995. Ч. 2. С. 23–35; *Равбузын О.* Żydzi wschodniogalicyscy w okresie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (XI 1918–VI 1919) // Świat NIEopoznany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku / Praca zbiorowa pod red. K. Jasiewicza. Warszawa, 2004. S. 227–243.